

Poslednji dnevi Štefana Poljanca.

Literarna povest.

Spisal Ivan Cankar.

I.

Štefana Poljanca in njegovo usodo sem že velikokrat opisaval. Objokaval sem njegovo samotno mladost, pripovedoval sem s pretresljivimi besedami o nepokoju in trpljenju njegovih mladeniških let, že sem bil potočil prezgodaj solze ob njegovi raki. Zdi se mi celo, da je bila mojega življenja in nehanja poglavitna dolžnost, ohraniti svetu in poznim rodovom Štefana Poljanca, položiti ga v arhiv človeštva. Skromna je ta naloga, mojim močem popolnoma primerna; dokument, ki ga je bila božja previdnost naročila pri meni, opisuje pedenjsko dobo pedenj-naroda; pismo in pisar sta v času in prostoru neznamenit prašek in prav nobene škode ne bo, kadar se nekdanj izgubi ta prašek, raztopi v valovih zgodovine.

Kljub temu sem sprejel z resno ponižnostjo izročeni mi ukaz in izpolnil sem svojo dolžnost, kakor sem mogel. Pač sem si bil v svesti svoje posebne neznatnosti, včasih sem jo celo grenko občutil; zakaj ni se še zgodilo na svetu, da bi bil človek večji od svojega dela, in usoda že ve, kateremu zidarju je naročila grad in kateremu hlev. Tolažil pa sem se z mislijo, ki jo priporočam vsem neznatnim ljudem. Mislil sem namreč, da zasluži plešasti pisar Martin (pisar pri advokatu Gorjancu in drugega nič) prav tako svoj spomenik kakor, recimo, Napoleon. Obadva sta izvršila svojo nalogo, nič več in nič manj, izpolnila sta svoje mesto in svoj čas, in jaz ne vem, zakaj bi zahteval od pisarja Martina več nego od Napoleona. Mnogo je ljudi, ki jim je življenje sama žalost in bolest brez konca; ne cveto, ne rode sadu, izginejo naposled, trpeči in nadložni, kakor so prišli. Toda glej, izpolnili so svojo dolžnost v trpljenju, bolest jim je bila naloga, stali so v zgodovini, kamor jih je bila postavila nevidna roka; težja in večja je bila njih dolžnost nego dolžnost zmagovalca, ki hodi svojo svetlo pot preko cesarstev.

Dolgo vrsto let in s poštenim trudom sem vršil svojo nalogo; zdaj je pri kraju, dokument je dovršen, Štefana Poljanca ni več.

Vsa znamenja kažejo, da so se zaprla za njim vrata zgodovine. In veseli me, da sem ugledal ta znamenja še ob pravem času, dasi nekoliko pozno. Ni namreč na svetu dolgočasnejših ljudi od tistih, ki ponavljajo svoje življenje, ko bi morali po vsej pravici že umreti. Sramota uradniku, ki je dopolnil svoja leta in ne uživa pokoja! Poznam jih, ki so napravili prezigodaj svoje delo, od zgodovine jim ukazano, in ki se niso zaklenili v samotno izbo, da bi čakali odrešenja, temveč onegavijo neprestano na dovršenem delu, ki je last zgodovine in ne več njih last. Tako smešijo svoje ime, kar bi človeštvu nič ne škodovalo, če bi ne legla senca smešnosti tudi na njih delo, zaznamenovano v arhivu človeštva. V naših krajih umirajo delavci hitro, na telesu in na duši; zakaj kraji so majhni in ozki, dobe so kratke in se jadrno preHITEVajo. Nikjer drugod ne umrje toliko mladih ljudi, o katerih pravijo govorniki, da so „usahnili, predno so rodili sad“. To naziranje ni pravilno. Umrli so natanko ob pravem času in dovršili so svojo nalogo; zgrudili so se, ko so se zaprla za njimi vrata tvornice, in niso dočakali dolgega praznika. Bog jim je bil milosten. Žalostno pa je življenje tistih, ki se ne zgrudijo ob pravem času; o, žalostno bi bilo moje življenje, če bi ne bil opazil, da Štefana Poljanca ni več.

Očitali so mi mnogi dobri ljudje, da nisem izvršil svoje naloge tako, kakor mi je bilo ukazano. Ukazano pa mi je bilo, da napišem dokument tiste zelo kratke dobe, v kateri je živel med mnogimi drugimi ljudmi tudi Štefan Poljanec. V tisti dobi nemirnih želja, nejasnih ciljev, ko je začela temneti zvezda nacionalne in liberalne romantike in je bilo precej temno, ker drugih zvezd še ni bilo, se je porodilo več nego v vsaki drugi dobi neke posebne vrste ljudi, ki jim je zgodovinski poklic, da „hodijo poleg“. Resnica je pač, da je življenje in nehanje teh ljudi popolnoma brez vrednosti za človeštvo, in Klio bi jih ne pogrešila, dasi jih je legijon. Pomen in vrednost dobe določa delovanje tistih ljudi, ki hodijo po cesti in vlečejo kola proti cilju, ki ga vidijo jasno. Jaz pa sem ugledal pred vsemi drugimi Štefana Poljanca, ki je „hodil poleg,“ opotekal se pijan ob jarku in ni vedel ne odkod ne kam.

Poznam nekatere imenitne pisatelje in še dandanes jih je nekaj, malo manj imenitnih, ki opisujejo junaka na silo dolgočasen način. Vse po vrsti: frizuro, čelo, oči, nos, ustnice, lica, nato ovratnico, suknjo, telovnik, hlače, prav do črevljev. Človek bere, zazeha, ne vidi ničesar; če sestavi te posamezne dele, dobi mrtvo sliko, bolj mrtvo od tope figure v manufakturni ali frizerjevi izložbi. Nekateri

drugi pisatelji delajo po metodi, ki je malo manj dolgočasna, zato pa toliko bolj banalna. Prilepijo namreč junaku znamenje, ki ga razlikuje na daleč od drugih ljudi. Pretirajo kako duševno ali telesno lastnost in vzdignejo junaka za seženj od tal; polbogovi in polzlodeji so staro blago, ki je še dandanes precej priljubljeno; tudi hibe v izgovoru, izvirne kletvice, jecljanje, glupost so primerna in dobra znamenja in hromci in grbci niso nič manj popularni nego za časov Terzita in Riharda III., dasi niso več Terziti in Rihardi in jim je ostala od prejšnje glorijske samo še grba. Jaz pa pozabim človeka toliko hitreje, kolikor vestneje ga opazujem od poteze do poteze, razumem ga toliko manj, kolikor bolj kriči, in kolikor bolj markanten je človek po osebi in nehanju, toliko manj me zanima. Vse nadloge in ječe tega sveta bi me ne pripravile, da bi opeval zgodovinskega junaka; če bi bila sila že zelo velika, bi opeval njegovo dobo, namreč najneznatnejše neznatnosti te dobe; na neznatnosti pa bi legla silna junakova senca in po tej senci bi ga spoznal človek jasneje, kakor da sem mu ga bil privlekel za ušesa na oder. Neznatnost, to je beseda vseh besed. Ne spozna se človek po obrazu, po obliki nosa in ustnic, po barvi las in oči, po glasu; nekoliko bolj ga razodeva obleka, če ni preveč nova in če si jo je bil dal napraviti po svojem okusu; tudi navadne kretnje, kakor jih rabijo vsi ljudje ob določenih prilikah, ne govore veliko. V neznatnosti se pojavi duša, v polizgovorjeni, brezpomembni besedi, v pogledu, nikamor uprtem, v kretnji brez cilja; manj ko hip, in pokazal je na dlani svoje življenje. Ne mogel bi se odločiti, in če bi rešil s tem svojo dušo, da bi opisal buren prizor, krvavo klanje; bolj me zanima, kako si trebi hudodelec zobe, nego kako je ubijal svojo mater. Ne bi opisaval umora, razložil bi natanko, kako je hudodelec večerjal, predno se je spravil na delo, kako se je drugo jutro izprehajal po ulici, in stavim, da bi bila groza velika. Ne bi opisaval burnega prizora med njo, njim in tretjim, pokazal bi belo roko ob oknu, roka bi izginila, zašumela bi obleka, duri bi zaloputnile, bum, lop, konec in amen brez besed. O neznatnost, o namigavanje! Resnično, kolikor temnejši je mrak, toliko vesoljnejša je vesoljnost, toliko nežneje čuti srce in mislijo misli toliko dalj.

Ugledal sem Štefana Poljanca, zato ker je bil med vsemi svojimi vrstniki najneznatnejši. Opisati sem hotel kratko dobo, samo kratek hip, tega hipa senco, zakaj za zgodovinarja so moje moči prešibke, in opisal sem klavrno življenje Štefana Poljanca, človeka, ki nima za vrednost in značaj te dobe prav nobene važnosti, ki ni

vplival nanjo ne v dobrem, ne v slabem pomenu in ki je bil zrastel ž njo samo na ta način, da je umrl ž njo tudi sam. Vse te okolnosti so me napotile, da sem si ga bil izbral za junaka njegove dobe; ne bil bi tega storil, da je bil Štefan Poljanec le nekoliko bolj znaten, da je bil le enkrat položil svojo roko na kola, ki so jih vlekli drugi navkreber.

Štefan Poljanec igra vlogo razpetega platna, na katero slika skioptikon bežeče sence resničnega življenja. Večer je pri kraju, sence so izginile, platno je mrtvo. Zdaj sem se namenil, da opišem tega večera poslednjo zarjo, in morda se bo marsikdo začudil, kako posebna, skoro neverjetna usoda je doletela mojega junaka. Tudi sam sem bil osupel, ko sem jo spoznal.

II.

Narisal sem podobo Štefana Poljanca že tolikokrat, da ga spozna vsak otrok, če ga sreča na cesti ali v dolgočasnem feljtonu. Odkar mi je bil poginil poslednjikrat pod neusmiljenimi rokami, se ni čisto nič izpremenil, tudi postaral se ni. Prav tako nemarna, preohlapna in posvaljkana je njegova obleka, prav tako kocinast in splahnel je njegov obraz in njegove oči gledajo prav tako motno in izgubljeno. Čisto tak, kakor sem ga bil predstavil prvikrat nevernemu in nezadovoljnemu občinstvu in kakor je bil v tistih časih, ko je bril iz njega norce rajni Kette.

Verzov že dolgo ne dela več, tragedije pa sanja samo še v pijanosti. To je edina izprememba, ki sem jo opazil na njem; neznatna je navidez, v resnici pa zelo pomembna — očitno znamenje smrti.

V zibajočem se in ropotajočem koleslju se pelje Štefan Poljanec po nasuti veliki cesti. Na kozlu sedi, poleg očeta, ki drži vajeti in švrkne včasi po suhem, potnem kljusetu, stresajočem z debelo glavo; zadaj sedita mati in brat Jakob. Vroč dan je; nebo gori in polje pod njim.

Štefan sedi sključen, roke na kolenih, in se ne ozre nikamor. Tudi govoriti mu ni treba, ker ga ne ogovarja nihče. Brat Jakob gleda na Štefanov dolgi, ozki, upognjeni hrbet in čelo se mu nabira v gube.

„Ah, no!“ vzdihne mati. „Tako je božja volja. Pol sreče, pol žalosti. Saj smo mislili ž njim pošteno, kakor s teboj, pa ni hotel.“

„Kdor pozabi Boga, njega tudi Bog pozabi!“ odgovori resno brat Jakob in sklence roke na prsih. Brat Jakob je mlad duhovnik; mlajši je od Štefana, toda na njegovem polnem, rdečem obrazu, na svetlih, osornih očeh ni več sledu vesele mladosti. Oče je slišal razgovor, zamrmral je kletev in je švrknil po kljusetu; Štefan se ni zganil.

Neprijazen molk; voz ropoče po kamenju in se stresa.

Pride mimo kmetica z rdečo ruto na glavi; postane in upogne glavo.

„Hvaljen bodi Jezus Kristus!“

„Na veke amen!“ odzdravi Jakob s prijetnim, zvonkim glasom. Mati pokima, nasmehne se in oči ji zažare. Nato ugleda pred sabo Štefanov dolgi hrbet in zavzdihne.

„Pol časti, pol sramote. Kako bi se zdaj veselo vozili, ko bi bil tudi Štefan, kakor se spodobi. Tako pa sedi tam, da se Bogu usmili, in še poštene suknje nima.“

„Brez dela ni plačila. Tudi jaz sem sejal, predno sem žel!“ odgovori Jakob in njegov glas ni več prijeten.

„Kako čudesen je ta kraj!“ je premišljeval Štefan in je gledal po gorečem, rahlo šumečem polju. „Nobeden ga še ni opeval in nobeden še naslikal. To je znamenje, da se še ni vozil tod ne slikar ne poet.“

Štefan Poljanec je mislil na literaturo in umetnost, ko je ugledal lepoto; ni je užival kakor nezaslužen božji dar. Da ni mislil na literaturo in umetnost, bi ne bil Štefan Poljanec, temveč pesnik in umetnik.

V daljavi so se zasvetile bele hiše.

„Blizu doma smo že!“ izpregovori mati in zasveti se ji obraz. Zasveti se in se takoj omrači.

„Pol časti, pol sramote! Kaj praviš, Jakob, ali bi ne bilo lepše, da bi se peljali sami skozi vas? Saj gre lahko peš, preko polja; ne bo zamudil kosila.“

„Lahko bi šel!“ odgovori Jakob in čaka, da bi se Štefan ozrl. Štefan ni slišal ničesar, mislil je na literaturo in umetnost.

„Hej, Štefan!“ zakliče Jakob. „Daj, pojdi, pojdi rajši po bližnjici, preko polja, Štefan! Boš prej doma nego mi.“

Štefan se ozre.

„Ali tudi tako pravite, mati?“

„Le pojdi!“ pravi mati in mu ne pogleda v obraz. „Ustavi, stari!“

Štefan ne počaka, skoči z voza in črez jarek na polje. Oče švrkne po kljusetu in voz ropeče dalje po ravni cesti. Od daleč se sveti materina ruta.

Štefan premišljuje.

„Da jih je sram in da me ne ljubijo, je jasno in sem vedel že prej. Ali bi počakal kosila, ali bi se napravil kar precej na pot? Pot je dolga in ni dobro, če je človek lačen; ako ostanem, se najem do sitega, za plačilo pa bi moral poslušati besede, kakor nadležen berač, ki sedi pod stopnicami. Kaj je boljše, ali glad ali sramota? Poskusil sem že oboje in dobro ni ne to ne ono. Premisliti pa je potreba, da jim napravim veselje, če ne pridem. Tako se je povesila skodelica sramote in kosil bom.“

(Dalje prihodnjič.)

Pravijo ljudje . . .

Klenka zvon mrtvaški, klenka
iz teh zastarelih lin,
kjer skovika čmerna sova,
mir moteča nočnih tmin.

Pravijo ljudje pa, ljubček,
da že nama klenka zvon,
da velja ljubezni naši
ptic mrtvaških mrki ton.

Toda, ne veruj jim, dragec,
zlobni so ljudje samó,
ki pri živih še mrličih
tudi radi se smejó.

Naj skovika smrtna ptica,
naj le toži glas zvonov,
najino bo, ljubček, cvetje,
ki požene iz — grobov.

Utva.

V mraku.

Še ne veš, kaj roke mi drhtijo,
kaj od tebe srce moje hoče.
Luč ugasi, naj opazujoče
stene v tiho temo se zgubijo.

V temi, glej, besede, ki ležijo
v srcu tajno skrite, ko tatovi
mračni, zdaj na poti negotovi
srce moje plahe zapustijo.

A. Gradnik.

Poslednji dnevi Štefana Poljanca.

Literarna povest.

Spisal Ivan Cankar.

(Dalje.)

lahkim srcem in dolgimi koraki je šel po ozki ilovnati stezi preko polja, čez holm, in je došel v vas ob istem času, ko se je ustavil voz pred hišo. Brat Jakob je pozdravljal sosede, ki so se odkrivali spoštljivo, mati je šumela pred njim v nedeljski

obleki in ni se ji mudilo v vežo, oče je peljal voz na dvorišče.

„Tam prihaja pa še Štefan!“ je zaklical sosed.

„Štefan, Štefan!“ je zavzdihnila mati in je stopila na prag. „Zeno roko Bog blagoslavlja, z drugo kaznuje; on ve zakaj!“

„Njega samega je kaznoval najbolj; na tem svetu in ga bo na onem svetu!“

Brat Jakob je stopil za materjo v izbo.

„Med kosilom bodo molčali!“ se je tolažil Štefan in je stopil za njima.

Sestra je prišla iz kuhinje z golimi rokami in vsa razgreta. Obrisala si je roke ob predpasnik in je pozdravila Jakoba s smehljajočim obrazom in veselimi očmi.

„Pa vendar res ne ostaneš samo dva dni doma, Jakob?“

„Dolžnost, Manica, dolžnost! Zmerom sem ti pravil: dolžnost je prvo na svetu in še celo dolžnost do Boga in njegove službe!“

„To je merilo name!“ je pomislil Štefan in si je svaljkal cigareto.

„Kadi pa tudi še zmerom!“ je zamrmrala mati, ko je pogriinjala mizo s snežnobelim prtom.

„Kaj si ti tukaj, Štefan?“ se je ozrla sestra. „Odkod pa ti?“

„Na cesti so me pobrali.“

„Ali boš z nami kosil?“

„Pravijo.“

Sestra se je vrnila v kuhinjo; oče je stopil v izbo in je sedel takoj za mizo. Nasmehnil se je široko in je pomežiknil.

„No, zdaj pa še ti kaj povej, Štefan! Dolgo te že nismo videli, dolgo že nisi pisal po denar. Ali si zadel v loteriji?“

„Ne še!“ je odgovoril Štefan mirno in si je mislil: „Pred kosilom se ne bom prepiral, saj je potem še zmerom čas!“

Tudi Jakob je sedel za mizo, naslonil se je na stol in je položil bele, okrogle roke na kolena.

„Ne šalite se, oče!“ je izpregovoril, „zakaj resne so te reči. Jaz obžalujem izgubljenega človeka, ali pa ga obsojam; ne smajem se mu nikoli.“

Štefan je stal ob oknu in je pušil in čakal kosila.

„Kako je to čudno!“ je premišljeval. „Tako daleč so mi ti ljudje, ki sem jih nekdam od srca ljubil, da me ne zaboli več nobena njih beseda in tudi misel ne. Čisto nič me ne boli, da jih vidim in slišim poslednjikrat, in bolj mi je na skrbi, če se je Manici potica posrečila ali ne.“

„Zakaj ne odgovoriš, Štefan?“ se je okrenil Jakob proti oknu.

„Ali si me kaj vprašal?“

„Povej mi no, Štefan, kaj pa misliš?“ se je razsrdil Jakob in je zardel. „Kaj te nič ni sram?“

„Če bi me bilo sram, Jakob, bi si samo srce težil in še bolj nerodno bi mi bilo, kakor mi je. Kdor se napravi na dolgo pot, si ne naloži pretežkega brašna, drugače ne pride daleč.“

Nejevoljen se je obrnil Jakob; sestra je odprla duri in je postavila na mizo prvo skledo.

Mati je srebala juho in se je ozrla postrani na Štefana.

„Kako lep bi bil ta dan!“

Štefan je bil nekoliko zatisnil oči, kakor človek, ki se ne meni za nikogar nego za svoj krožnik.

„Kam pa si namenjen, Štefan?“ je vprašala sestra.

„Zdaj nikamor, ampak precej po kosilu pojdem.“

„Prav!“ je pokimal oče in Štefan se je skoro prestrašil njegovega obraza. Trd je bil in sovražen, kakor iz temne grče iztesan. Štefanu se je zdelo, da je bil nekoč prijazen ta obraz, in čudil se je.

Kosili so molče; ko je rezala mati potico, so se ji zasolzile oči.

„Tako sem bila vesela tega dne, ko sem se oblačila, da bi ti šla naproti. Zdaj pa je vse tako pusto, kakor da bi bil zunaj dež.“

Ozrli so se na Štefana: mati, oče, brat in sestra.

„Tako pride človek, sam ne ve kako in odkod, in moti svetost rodbinskega življenja!“ je pomislil Štefan. Zgrabil je kos potice in ga je vtaknil v žep, izpil je kozarec vina, nato je vstal.

Sredi sobe je počakal za hip in se je ozrl po omizju. Gledali so na prt in molčali. Štefan se je okrenil, odprl je duri in je šel.

„Še pokrižal se ni!“

„Še Bog povrne ni rekel!“

Obrazi so se zjasnili, solnce je posijalo v izbo; oči matere, očeta, brata in sestre so se srečale, polne resnične, globoke ljubezni. Sestra je vstala in je nesla v kuhinjo njegov krožnik in kozarec.

„Ni treba, da bi bil v hiši njegov spomin.“

Štefan je šel v krčmo. Krčmar ga je pozdravil napol prijazno, napol s prezirljivim nasmeškom.

„No, kako je, krčmar?“ ga je ogovoril Štefan in se ni zmenil za prezirljivo prijaznost. „Ali sem še vreden kozarca?“

„Še zmerom; kar je bilo lani, je pozabljeno. Vsako leto umijem duri!“ se je zasmel krčmar. „In zdaj je gospod Jakob doma.“

„Doma je; pravkar je kosil.“

Štefan je pogledal krčmarju v obraz in obšla ga je prijetna misel.

„Glej, na Jakoba se zanaša. Kaj, ko bi se zanesel nanj tudi jaz? Res je sicer, da je velik prasec, ampak prasca se ogibljem, gnjati pa ne zaničujem in nihče mi ne more očitati, da ravnam ne-spodobno.“

Pil je, ob vinu pa je pisal pismo, ki ni bilo njegovim mislim čisto nič podobno. Tako se človek privadi posebnemu slogu in priljubljenim besedam, ki jih redi in izrablja kakor domačo živino. Misli nikakor ne sodijo v tisti slog; slog jih pogoltne in jih izpremeni popolnoma.

Pismo je bilo pisano zelo resno in otožno; govorilo je o slovesu, o poslednjem pozdravu, izgubljeni mladosti in drugih grenkih rečeh. Razcapan fant, ki se je klatil po cesti brez opravila, je prinesel odgovor in tam je bilo zapisano:

„Kdor zataji Boga, ga Bog zataji. Kdaj boš že nehal svoje hudičevo življenje? Doto si zapravljal ne enkrat, temveč dvakrat in zdaj bi se rad redil ob tujih žuljih. Jaz pa ti pravim, da sem te sit in da se mi ne prikaži več pred oči. To je bilo zadnje tvoje pismo, pismo, ki sem ga bral, odslej ne odprem nobenega več. Kar ti pošiljam, sem vrgel skozi okno v blato; dal naj bi ga bil rajši beraču, ki bi molil zame. Zapil boš in požrl in boš obležal v jarku. Le tam ostani, odrešeni bomo!“

„Kako se je razjezil!“ je pomislil Štefan in se je popraskal pod nosom. Denar, ki je bil zavrt v pismo, je spravljal previdno, da bi ga ne ugledal krčmar.

„Nikoli bi si ne bil mislil,“ je premišljeval v svojem srcu, „da se morejo ljudje tako popolnoma izpremeniti. Ljudje in kraji — ves svet ima drugo lice, kakor da sem bil vdrugeč rojen. Nekoč sem ljubil te ljudi, in če bi me bil kdo odtrgal od njih, bi bilo razparano moje srce. Njih obrazi so isti kakor prej, morda še bolj ljubezni vredni; toda glej, komaj pod pazduho me je poščegetalo, ko sem se poslavljal za zmerom. Nekaj je izginilo, Bog vedi kaj; izpremenili so se, Bog vedi na kak čudežen način.“

Slonel je s komolci na mizi, gledal na politi prt in premišljeval.

„Tudi kraji so se izpremenili. Nekoč je živel to polje v vseh mojih sanjah; kadar sem si zaželel, da bi mi bilo prijetno pri srcu, sem ga ugledal z zatisnjenimi očmi; in kadar je zakoprnelo moje srce, je zakoprnelo v te puste laze. Zdaj se poslavljam od njih, kakor od štacije, kjer je stal vlak pet minut. Jako čudno!“

Ozrl se je skozi okno. Deset korakov pod krčmo je tekla voda; velik plav je ležal ob bregu in plavci so nakladali les.

„Kakor nalašč!“ se je razveselil Štefan in je izpil. „Pot je dolga, voza ni.“

Vstal je in se je napotil na breg.

„Kdaj pa odrinete?“

„Precej.“

„Ali bi me vzeli s seboj?“

„Zakaj ne, ko gre z vodo! Kako da ti ni oče napregel?“

„Pripeljal je Jakoba iz mesta, pa kobila še ni spočita.“

Plav je odrinil od brega. Štefan je legel na klade in je položil roke pod glavo. Gledal je v nebo, ki se mu je zdelo zmerom bolj svetlo in prostrano; bela in pisana trepetajoča luč je deževala z njega. Narahlo se je zibal plav, valovi so šumeli zamolklo, kakor iz velike daljave se je glasilo šepetanje polja, ki se je razprostiralo ob obeh bregovih; iz trstja in vrbovja se je vzdignil včasi rezek klic in zafrfotale so nevidne peroti. Štefan je zadremal.

(Dalje prihodnjič.)

Poslednji dnevi Štefana Poljanca.

Literarna povest.

Spisal Ivan Cankar.

(Dalje.)

III.

dramil se je šele, ko je zadel plav ob breg. Odprl je oči in je ugledal mesto in se je začudil. Sanjalo se mu je o lepem dekletu; peljal se je v zlatem čolnu in ona je čakala na bregu pred visoko kamenito hišo, ki je bila popolnoma podobna doževi palači v Benetkah.

Skočil je s plava in se je napotil po vročih, prašnih, polvaških ulicah v mesto. Dan se je že nagibal; solnce je stalo tik nad gozdičem in v poslednji uri je bila še žarnejša njegova luč; na stolpih so gorela pozlačena jabolka in okna so se vžigala in so ugasovala.

Štefan Poljanec je prišel v mesto ob pravem času, tako da bolje ni mogel priti. Veliko svojih znancev je srečal na cesti; nekaterim se je ognil, druge je pozdravil in je šel hitro mimo. Ker je bil pameten človek, je opazil, da so bili tisti, ki se jih je ognil, bolj zadovoljni. Ne da bi ga bil kdo sovražil; Štefana Poljanca ne more sovražiti nihče na svetu, zato ker ni čednosti v njem, ki bi bila zavisti ali bojazni vredna. Tudi zaničevati Štefana Poljanca ni mogoče; preveč je ponižen in pregloboko uverjen o svoji neznatnosti. Toda človek, ki je bil oblekel frak, tudi svoje matere ne sreča rad, če ima pisano ruto na glavi.

„Ne zameri, Kositar, da te ustavljam na cesti vpričo drugih ljudi; ampak če ti je hudo, da bi govoril z mano, stopiva v vežo; temna je.“

Stopila sta v vežo; črno oblečeni Kositar s tenko kozjo bradico in zaspanimi očmi in dolgi, oprášeni Štefan Poljanec.

„Zdaj, ko stojiva v mraku, pa mi prijazno povej, kakšna slovesnost je nocoj v tem mestu, zakaj ti si že peti, kar jih je bežalo nocoj črnih in spodobnih mimo mene.“

„Slovenska mladina manifestira nocoj za univerzo. Petrin bo govoril, doktor Petrin.“

„Doktor Petrin!“ je zavzdihnil Poljanec in se je zagledal v mrak. „Hvala, prijatelj, in ne zameri, če sem ti delal sramoto.“

Šel je dalje, nagnil je glavo in ni videl več nikogar. Šel je in šel, ni videl poti, in vendar je prišel natanko pred tisto hišo, kamor mu je bilo ukazalo srce. Okno je bilo zagrnjeno.

„Seveda je treba, da je okno zagrnjeno!“ je pomislil Štefan. „Petrin se pripravlja na govor, hodi po izbi z velikimi koraki, iztega roko, oči mu žare; in tam na zofi, pred tisto malo mizico, tam sedi — kdor hoče.“

Zamahnil je in se je okrenil in je šel.

„Zakaj bi se tudi jaz ne navduševal? Saj sem narodnjak!“

Dvorana je bila že polna; tudi na galeriji so bili ljudje. Kolikor bolj črno so bil oblečeni, toliko bliže so bili odru in tisti, ki so stali na odru, so bili popolnoma črni. Štefan Poljanec je ostal za durmi. Šumelo je in šuštelo, vesela zadovoljnost je sijala z obrazov, Poljancu se je zdelo, da je Velika noč. Šele čez dolgo časa je čudoma opazil, da stoji sredi odra dolg človek z dolgim nosom in dolgimi kodri, maha z rokami, grdo gleda in govori.

„Pričelo se je!“ je pomislil Štefan Poljanec in je poslušal. Toda dolgi človek je nenadoma utihnil, pokazal je poslušalcem hrbet in je stopil v ozadje. Na njegovem mestu pa se je prikazal doktor Petrin in Štefan Poljanec, ki je slonel prej ob zidu, je stopil za korak naprej in je zardel.

Doktor Petrin, slok mlad človek z lepimi kodri in inteligentnim obrazom, se je nalahko poklonil, ozrl se po dvorani ter izpregovoril z blagozvonečim glasom. Govoril je zelo navdušeno o pravicah naroda, o njegovi kulturi, ki zasluži uvaževanja, o njegovi zvestobi do države in vladarske hiše, nadalje o kulturnih in materijalnih koristih, ki bi jih donesla univerza državi in narodu vobče in Ljubljani posebej, naposled pa se je razgrel, govoril je o zatiranju, krivicah in nasilstvih ter je z žarečimi očmi in trepetajočimi ustnicami opominjal nekoga in žugal nekemu — Štefan Poljanec ni mogel natanko razumeti, koga je imel v mislih — in je potrkal s pestjo krepko po mizi, kakor da bi klical lenega natarja: „Univerzo nam dajte! S tem končujem!“

Navdušeni klici so zagrmeli po dvorani, na galeriji je mahala neka dama v rdeči bluzi z velikim belim robcem, doktor Petrin se je smehljal trudno, brišal si je potno čelo in se je skrtil v ozadje.

Štefanu Poljancu se je zdelo, da je bil tisti govor že nekaterikrat slišal. „Ampak,“ je pomislil, „govornik je vse in govor ni nič.“

Da bi, na priliko, jaz govoril te besede, ki nimajo ne posebnega jedra, ne posebne lepote, bi me nihče ne poslušal in nihče bi mi ne ploskal. Na jeziku tega lepega gospoda pa so se nenadoma izpremenile, zadobile so velik pomen in blag zvok. Poglavitna stvar je na govoru govorjena, ne napisana beseda in med vsemi ljudmi na svetu sodi samo govorniku pravica do plagijata. Njegova zasluga je in njegov poklic, da vdahne življenje mrtvi besedi in jo napravi aktivno. Tudi Mirabeau ni imel zmerom časa, da bi si bil sam napisal govor, in vendar ga ni človeka, ki bi mu kratil slavo. O Petrin, visoko drži tvoja pot!“

Tako je premišljeval Štefan Poljanec in se je okrenil, ker je mislil, da je stvar pri kraju. Toda na oder je stopil bogoslovec v ozki črni suknji, plašljiv in bledikast človek, in je pričel govoriti s tenkim glasom. Poleg Poljanca je stal debel študent, ki je bil tako svobodnomiseln, da je bilo Štefana strah. „Ejduš, ali bi ga . . .!“ se je razsrdil svobodnomiselni študent in je zaškripal z zobmi. V tistem trenutku pa je bogoslovec dovršil in svobodnomiselni študent je ploskal in klical z bobnečim glasom: „Živja! Živja!“ Iz sosednje sobe se je že glasilo veselo žvenketanje kozarcev in tja se je napolnil Štefan Poljanec. Ponižen kakor je bil, je sedel v mračen kot, da bi ne bil nikomur v nadlego. Iz vseh duri so šumeli črni gostje v sobo in kmalu so bile mize zasedene. K Poljancu je prisedel Kositar, ker je bil kratkoviden; položil si je krila črne suknje skrbno na kolena, nataknil si je nanosnik ter se ozrl po omizju.

„O, glej, ti tudi tukaj, Poljanec! No, kako pa se ti godi?“

„Dobro. Kaj pa ti? Ali še nisi doštudiral?“

„Že, ampak . . . Veš, z advokaturu ni nič, s sodnijo tudi ne. Človek pride do kruha, ko ima že sive lase. Zdaj sem pri notarju Koscu na Goriškem; star je že, siromak, in ne bo več dolgo. Sploh so goriški notarji vsi do zadnjega bolehnii in nadložni, Bog jim dodeli lahko smrt. Ampak to je, mi smo zatiran narod; težko dobi Slovenec pošteno službo, če nima takega imena, da ga lahko nekoliko izpremeni. Zdaj se pišem s C, pa ne vem, če bo kaj pomagalo. Škoda, da nimam črnih las. Notar Kosec zasluži na leto dvanajst tisoč. Tako trpi človek za svoj narod. Poznam nekoga, ki ima tako ime, da se bere lahko laško in slovensko, ne da bi ga kaj izpreminjal. Nekateri ljudje imajo srečo.“

Med črnimi gručami se je izprehajal po sobi doktor Petrin; obraz se mu je svetil, smehljal se je prijazno ter se oziral naokoli.

„Ej, Poljanče, ti tukaj! Daj no roko!“

Ponudil je Štefanu desnico, z levico ga je potrkal po rami in je prisedel na prazen stol.

„Lepo si govoril, čestitam!“

„No, tako pač! Izbrali so me, pa sem moral,“ se je nasmehnil zadovoljno Petrin.

„Misliš torej, da jo kmalu dobimo?“ je vprašal Poljanec.

„Kaj?“

„Univerzo.“

Petrin se je zasmel krohotoma.

„Še zmerom tak idealist, kakor si bil! Nikoli je ne dobimo!“

Štefan ga je pogledal začuden in ni mogel izpregovoriti.

„O, idealist!“ se je smejal Petrin. „Pozna se ti, da si ostal tam, kjer si bil, v tistih otroških letih, ko smo še tako lepo sanjali in ko smo bili pogumni, da bi bili pognali Jupitra z Olimpa. Ti si še zmerom tisti otrok; prav je in zavidam ti; mi pa smo že bolj ali manj možje, stojimo v resnem življenju in računimo s praktičnimi razmerami.“

Začuden in ponižan je poslušal Poljanec in je trkal narahlo s pestjo po mizi, kakor je trkal doktor Petrin, ko je stal na odru in klical natakarku: „Sem z univerzo!“

„Da, Poljanec, otrok si še, ne zameri; zmerom si bil otrok in po pravici bi moral biti večji pesnik, nego si. Ali se še ukvarjaš s poezijo?“

„Nič več.“

„Kaj pa počneš zdaj?“

„Nič.“

Doktor Petrin se je čudno nasmehnil, ljubeznivost je ugasnila v njegovih očeh, pogledal je na Poljančevo obleko, na kravato in črevlje.

„Tako, tako! No, pa Bog s tabo!“

Vstal je in mu je ponudil dvoje prstov v slovo. Nato se je pridružil črni gruči, zasmel se je veselo, žareč in ponosen je bil njegov obraz.

„Petrin se ženi!“ je izpregovoril Kositar.

„Ženi se?“

Kri je udarila v Štefanova lica in oči so se mu zalile.

„Nekateri ljudje imajo srečo!“ je vzdihnil Kositar. „Mlajši je od mene, pa so mu odprta že vsa pota v svet. Zmerom je imel protekcijo in povsod, Bog vedi zakaj; jaz sem se vse svoje življenje pehal za kakšno protekcijo, pa se mi nikoli ni posrečilo.“

„Rekel si, da se ženi.“

„Zaročil se je in zdaj se vozi z njo po mestu in razkazuje svojo slavo. Bogata je in lepa; temu človeku se vse posreči.“

„Bogata je?“

„Neizmerno. Saj sem tudi jaz že skoro imel bogato nevesto, ampak jaz nimam sreče. Zahajam v hišo, vedem se spodobno, in ko mislim, da je že vse narejeno, pišem lepo pismo; povedati nisem hotel kar tako, ne znam govoriti; in mi odpiše, da naj se ne prikazem nikoli več. Kaj pa sem ji storil? Nekateri ljudje imajo srečo.“

„Čigava je?“

„Kdo?“

„Petrinova nevesta.“

„Majerjeva. Lepa je in hudo bogata; suplent Komar jo uči slovenščine, zato ker Petrin ni filolog.“

Štefan Poljanec je vstal, poslovil se je nakratko in je šel. Šel je in je došel natanko do tiste hiše, kjer je bilo okno zagrnjeno. Noč je bila, na ulici so gorele svetiljke, okno pa je bilo temno. Stopil je v vežo in je šel počasi po stopnicah. Pred durmi je vzdignil roko, da bi pozvonil.

„Kaj pa? Kaj bi?“

Prestrašil se je in roka mu je omahnila.

„Kako bi ji mogel stopiti zdaj pred obraz? Gospod je šel in hlapec misli, da je prišla njegova ura. Kako umazane so bile moje misli!“

Vrnil se je na ulico.

„Zakaj pa sem se razburil?“ je pomislil. „Petrin je napravil, kar je bilo treba, da je napravil. Stopil je v resno življenje in računati mora s praktičnimi razmerami. Skoro sem že nameraval v svoji nespameti, da bi ga zaničeval, ko je samo resničnega občudovanja vreden. Nekateri ljudje imajo srečo, pravi Kositar; le malo pameti je treba zraven in vse je dobro. Njemu se ne da očitati prav nič, pač pa njej, ki je bila tako nespametna, da se mu je hotela obesiti za suknjo, ko je lahko videla, da se ne spodobi. Sramota in žalost ji je zdaj plačilo in Bog vedi, če ni pošteno zaslužno.“

Premišljeval je Štefan Poljanec, pri srcu pa mu je bilo sitno in ogibal se je svetlih ulic. Daleč v predmestju je pozvonil v prvem nadstropju nizke hiše.

(Dalje prihodnjič.)

Poslednji dnevi Štefana Poljanca.

Literarna povest.

Spisal Ivan Cankar.

(Dalje.)

IV.

Štefan Poljanec je imel prijatelja in ga je ljubil od srca. Kadar mu je bilo sitno in težko, se je napotil k njemu, samo zato, da je sedel pol ure v njegovi bližini in da je slišal njegov glas. Pripovedovanje prijateljevo ga ni nikoli posebno zanimalo, zdelo se mu je dolgočasno in blebetavo. Sedel je na mehkem stolu, gledal je v strop in premišljeval, na uho pa mu je pljusvalo pripovedovanje prijateljevo, enakomerno in nerazumljivo, kakor šumenje vode. Zahajal je k njemu in imel ga je rad, ker je čutil v svojem srcu, da sta obadva nedozorela sadova istega debla, obadva sinova iste žalostne in smešne usode.

Gospod Valentin je bil mučenik, trpel je nekoč zelo za svoj narod in za svoje prepričanje. Nihče ni vedel natanko, kakšno je bilo tisto trpljenje in kdo je bil tako neusmiljen, da je preganjal ubovega gospoda Valentina, toda nikogar ni bilo na svetu, ki bi bil dvomil v gospoda Valentina mučeništvo. Šel je po cesti s ponosnimi koraki in vihrajočo suktnjo, glavo pokoncu, široki klobuk pomaknjen precej na tilnik, da se je kazalo svetu lepo, visoko čelo; na prsi je padala dolga, že nekoliko osivela brada. Šel je po cesti in gledali so za njim: „Tam gre gospod Valentin. Trpel je za svoj narod.“

Živ spomenik je bil gospod Valentin, spomenik tistih lepih časov, ko so ljudje, kakor nam pripovedujejo zgodbe, trpeli za svoj narod in ko je bil širok klobuk prav tako nevaren pošteni karijeri kakor rodoljubna brada in slabi verzi. Jaz ne vem in tudi Štefan Poljanec ni vedel, če je bilo takrat res toliko mučenicov na svetu in če je bil gospod Valentin med njimi. Tista doba je minila zelo hitro, kakor mine vsaka doba narodu, ki ima premalo sape, da bi počasi in globoko dihal. Nenadoma so mučeniki izginili, komaj še da je ostal spomin. Zgodilo se jim je kakor Petrinu; stopili so v

resno življenje in so uvaževali praktične razmere, zakaj mučeništvo je dolgočasno, če pride človek v leta. Gospod Valentin pa je ostal; telo je umrlo, senca je ostala.

Štefan Poljanec je pozvonil in prišla mu je odpirat prijazna, okrogla gospa z dobrodušnimi očmi, ki so bile tisti večer nekoliko zatekle in objokane.

„Ali je gospod Valentin doma?“

„Doma je, doma, gospod Poljanec, da bi tako ne bil! Le noter stopite, gospod Poljanec!“

Štefan je stopil v izbo in se je začudil, ko je ugledal gospoda Valentina. Ležal je na zofi, glavo naslonjeno na belo blazino; na kolenih mu je ležala pisana odeja, noge so tičale v rdečih copatah in so počivale na blazinici. Obraz gospoda Valentina je bil rumen, zgrbljen, lepa dolga brada je bila nekoliko zmršena, oči pa so bile žive in nemirne kakor nekdanj.

„O, prijatelj Poljanec, prav je, da ste prišli! Vi ste edini, ki se me je spomnil v teh žalostnih časih. Teden dni že ležim in se ne morem geniti, pa ni nikogar k meni. Počakali bi bili vsaj, da ležem v grob, potem bo še zmerom prilike dovolj, da me pozabijo.“

Nikoli še ni slišal Poljanec toliko resnične grenkobe v besedah gospoda Valentina. Tožil je zmerom in kadar je pil dobro vino, so se mu včasih celo oči zasolzile in objokaval je svoje mučeništvo. Ali ta otožnost je bila kvečjemu dolgočasna in tudi gospod Valentin sam ni zahteval, da bi prijatelj jokal z njim.

„Ni tako hudo!“ ga je tolažil Poljanec. „Zakaj bi človek govoril o grobu, dokler je mlad!“

„Malči, kje pa je vino?“ je zaklical gospod Valentin. Prijazna gospa je prinesla vina, gospod Valentin je točil s tresočo roko.

„Te dni, ko sem bil tako sam, sem premišljeval veliko!“ je govoril gospod Valentin s tako resnim in zamolklim glasom, ki ga Poljanec prej ni poznal. „Veliko sem premišljeval in dobro vem, zakaj ni nikogar k meni. Pomislite dobro, gospod Poljanec, da je spoznanje prvo poglavje smrti. Zdaj, ko sem izprevidel, da že dolgih dvajset let ne živim več, kar se pravi živeti, zdaj se je odprl grob pred menoj in vidim ga tako natanko, kakor da so ga bili izkopali tu pred zofo, pred mojimi nogami. Zakaj pa ne pijete, gospod Poljanec?“

Štefanu Poljancu je bilo zelo čudno pri srcu; zgenilo se je v njem spoznanje in pomislil je: „Spoznanje je prvo poglavje smrti.“

Gospod Valentin je pogledal v strop in je zavzdihnil.

„Takrat bi bil moral umreti in moje ime bi se svetilo jasno iz tistih časov. O, kako neprijetno je, če živi človek v preteklosti in mu je sedanjost ob vsakem koraku napoti, ker se ni o pravem času vtelesil vanjo! Sedanjost ima čisto drugačno mero nego preteklost. Kar je bilo nekoč veliko, je zdaj majhno in narobe. Misli so drugačne, jezik je drugačen; kakor da bi prišel človek z zemlje na Marta. Kaj pravite, gospod Poljanec, kakšni so moji verzi?“

Gospod Valentin mu je pogledal naravnost v obraz in Štefan je zardel.

„O, gospod Valentin —“

Gospod Valentin se je zasmel zadovoljno in ves obraz se mu je svetil.

„No, glejte, kako lažete! Saj vem, da se vam zde moji verzi neumni, starinski, brez duha in brez poezije, posebno tisti, ki opjevajo ljubezen in domovino. Vsem se zde taki; nekoč sem jih poslal cel šop uredniku Klepcu, svojemu prijatelju, in točil je solze od hvaležnosti, objavil pa ni nikoli niti besede. Nekdo drugi — če niste bili vi sami, gospod Poljanec, Bog vam grehe odpusti! — nekdo drugi mi je svetoval, da naj jih izdam v lepo opremljeni knjigi, in tako sem storil. Ali imate to knjigo?“

„Ne!“ je zardel Poljanec.

„Nič vas ne bodi sram, saj je nima nihče. Dvesto forintov me je stala ta reč, sedem izvodov sem prodal, stoinpetdeset sem jih podaril znancem, ostali pa leže v velikem zaboju pod streho in to zimo, če jo doživim, bo moja žena kurila ž njimi.“

Poljanec je poslušal in je mislil: „Kako je to čudno! Nikoli nisem objavil svojih verzov, nisem ne mučenik, ne starec in tudi ne oženjen, pa vendar se mi zdi, kakor da bi govorilo moje srce besede gospoda Valentina!“

„Pa vendar, le pomislite, gospod Poljanec, rečem lahko brez napuha, da so bili moji verzi nekoč dobri in se je marsikatera devica jokala ob njih. Niso bili slabši od Tomanovih — zdaj pa preudarite, če bi sedel zdajle pred vami Lovro Toman in bi vas vprašal, kako sodite o njegovih verzih!“

„Toman je zapisan v zgodovini,“ je omenil Poljanec.

„Saj to je!“ je zavzdihnil gospod Valentin. „On je živel o pravem času in je umrl o pravem času. Poznal sem ga dobro in tudi njegovo lepo brado sem poznal. Vse ljudi sem poznal, ki so živeli takrat in ki je zdaj njih ime zapisano v zgodovini; bil sem

med njimi, živel pa nisem, prav nikjer se ne pozna in nikjer ni zapisano, da sem živel. In ko so šli oni dalje, ko niso več delali rodoljubnih verzov in niso več nosili širokih klobukov in so bili zmerom bolj in bolj debeli, sem ostal jaz, kjer sem bil, in sem se vrtel v kolobarju. Drugi se šli z življenjem po vseh potih in ovinkih, niso bili nikoli ne večji in ne manjši, ker jih je videlo življenje zmerom od blizu. Jaz pa sem bil že daleč zadaj, zmerom dalje, na posled me niso videli več in so me pozabili . . . Kaj pa vam je, gospod Poljanec? Ali sem vas razžalil?"

Poljanec se je zleknil na stolu, vzdignil je kozarec in je pil, da bi zakril grozo, ki mu je bila spačila obraz.

„Tudi jaz sem že tako mislil, gospod Valentin, kakor pripovedujete!“ je izpregovoril mukoma s tihim glasom.

„Tako je, kakor pripovedujem. In zato ni ob teh dolgočasnih urah nikogar k meni. Spomnijo se me, kadar me srečajo, in še takrat se začudijo, kakor da bi ugledali znanca od Sv. Krištofa. Moja doba je minila, umreti bi bil moral ž njo, ali pa jo pozabiti. Ah, in tako kratka je bila tista doba! Te dni, ko sem bil sam in me je obsenčilo spoznanje, sem štel dobe, ki so šle že mimo mene. Naštel sem jih pet, in če mi da Bog učkati zimo, jih bom štel šest. In poznam ljudi, ki so živeli vseh petero, prijatelj, živeli in jih niso samo gledali od strani kakor jaz. Kako spretni so ljudje, o, kako spretni!“

Gospod Valentin je izpraznil že dvoje kozarcev; lica so mu rdela in oči so se mu svetile. Poljanec ni razumel več njegovih besed; tako težka mu je bila glava, kakor da je bil prečul vso noč. Vstal je izza mize.

„Kam pa, kam?“ se je prestrašil gospod Valentin.

„Imenitno pot imam še nocoj,“ je jecal Poljanec. „Skoro bi bil čisto pozabil nanjo . . . Ali poznate gospoda Petrina?“ je vprašal nenadoma in komaj da je sam vedel zakaj.

„Petrina?“ se je začudil gospod Valentin. „Seveda ga poznam, Petrina. Moj prijatelj je bil nekaj takorekoč. V tisti dobi, veste! Ah, da ste slišali, kako lepo je govoril! Ženske so jokale in so nosile teden dni trobojnico in lipov cvet na prsih. No, on se ni vrtel v kolobarjih. Stopil je v resno življenje in je uvaževal praktične razmere . . .“

„Kako pravite?“ je vzkliknil Poljanec in ga je pogledal z velikimi očmi.

„Takrat je imel ljubico — v tisti dobi namreč, ko je delal rodoljubne pesmi, kakor smo jih delali vsi. Pozneje pa je seveda,

kdo bi mu zameril, stopil v resno življenje in se je oženil bogato. Nekateri ljudje imajo srečo . . .“

„Kaj pa se je zgodilo z ljubico?“ je vprašal Poljanec in vrtelo se mu je v glavi.

Gospod Valentin se je nasmehnil.

„Pravkar nama je prinesla drugo steklenico, in če še malo ostanete, gospod Poljanec, jo izprazniva skupaj.“

Štefan Poljanec je zgrabil klobuk, pozdravil je, da sam ni vedel kako, šel je mimo prijazne, okrogle gospe skozi duri ter hitel po stopnicah na ulico.

Bilo mu je, kakor da je bil ugledal v ogledalu svoj obraz, že napol spačen od smrti, rumen in zgrbljen. In Poljanec je spoznal v svojem srcu, zakaj je imel rad gospoda Valentina.

Pozno je že bilo, ulice so bile samotne. Štefan Poljanec pa se ni več obotavljal, stopil je v hišo z zagrnjenim oknom in je pozvonil.

„Jaz bi se ne vrtel rad v kolobarju!“ je pomislil, ko je čakal pred durmi in slišal korake, ki so se bližali.

(Dalje prihodnjič.)

Zvezdic ni nocoj . . .

Zvezdic ni nocoj na nebu,
in na zemljo dežek tih rosi . . .
zlatih nad nocoj ni v duši,
v srcu pa ni sladke radosti . . .

Daleč najini so cilji,
trnjeve k njim vodijo steze . . .
misli najine — vse ljube želje —
presamotne hodijo cesté . . .

Dežek tih rosi na zemljo,
svetlih zvezd na nebu ni nocoj . . .
srce le na srcu naj počiva —
in v ljubezni išče svoj pokoj . . .

Kristina.

Poslednji dnevi Štefana Poljanca.

Literarna povest.

Spisal Ivan Cankar.

(Dalje.)

V.

seh pripovedovalcev veliki mojster in učitelj, Miguel Cervantes, je imel navado, da je prekinil povest natanko v tistem trenutku, ko je bila najbolj zanimiva. Človek drži knjigo z obema tresočima rokama, bere z bleščočimi očmi, stisnjenimi ustnicami, namršenimi obrvmi — toda glej, nenadoma je ceste konec; ko je človek najbolj hitel, se je zaletel z glavo ob steno. Povest je „kakor odrezana“, pravi Cervantes; tam stojita srditi Biskajec in hrabri vitez iz Manche, stojita v sedlih, dvoje silnih mečev se bliska v solncu — le sekunda, kaj sekunda, le pol sekunde in odločena bo usoda življenja in slave najslavnejšega viteza. Toda meča se bliskata, bliskata se, poglavja pa je konec in Cervantes začne pripovedovati o stvareh, o katerih ga nihče ni vprašal in ki bi sodile na vsako drugo mesto, le ne tja, kamor jih je bil iz gole hudobije postavil.

Ta mojstrova navada je dandanes jako razširjena. Iz mnogoterih vzrokov, deloma trgovske, deloma umetniške nature. Pripovedovalec, ki je drugače dolgočasen, vzdrami s to finto zaspano zanimanje, ker ga s svojo umetnostjo ne more vzdramiti; pripovedovalec, ki ni prebavil snovi ter se zapleta vanjo kakor v mrežo, skače od junaka do junaka, iz kraja v kraj in ne ve, kje bi prej gasil; pripovedovalec, ki je nagnjen bolj na praktično stran in ki „nadaljuje“ brez strahu pred grehom, mora biti zanimiv in ravna cesta ni zanimiva. Lahko pa se tudi zgodi in celo zgodilo se je, da je zgodba sama in njena umetniška ideja zahtevala mojstrov trik; zgodilo se je, ampak slučaja se ne spominjam natanko.

Jaz ne maram te šege in se je nisem poslužil še nikoli. Tudi danes bi tega ne bil storil, če bi ne bil naravnost prisiljen. Štefan Poljanec stoji pred durmi in posluša korake, ki se bližajo. Trenotek čisto gotovo ni tako zanimiv, da bi ga bilo treba še s posebno finto izluščiti iz okvira ter ga postaviti kot imeniten mejnik ob cesti te

zgodbe. Tudi tisto, kar se bo vršilo, kadar se odpro duri pred Štefanom Poljancem, ni prav nič zanimivo in pomembno; narobe, tako vsakdanje je, da me je skoro sram pripovedovati. Ampak v tistem kratkem hipu, ko je čakal Štefan Poljanec pred durmi, se je pripetilo nekaj tako posebnega, za to zgodbo tako odločilnega, da bi bilo brezvestno in škodljivo, če bi brez vseh nadaljnih besed odprl duri ter sunil Poljanca v izbo.

Pripovedovalce, posebno slovenske, doleti včasih nezgoda, da se jim junak pod rokami izpremeni. Včeraj je bil še najhujši falot, danes je spoštovanja vreden angel; nenadoma, brez vzroka se je izvršila izprememba; pisatelj je bil spoznal po božjem razsvetljenju ničvrednost tega sveta ter je prevzel poboljšanje človeštva v lastno režijo. Tudi govorica junakova se čudovito izpreminja; zdaj je njegov slog poganski, zdaj krščanski in nazadnje Bog vedi kakšen; če bi ne jecljal, ali če bi se ne pridušal, bi ga človek kmalu zgrešil in zamenil. Prišla je velika nadloga nad pripovedovalce. Lepo življenje so živeli nekdanj: tepec, lump, krvolok, trdosrčen oče, lepa hčerka, krepek ljubimec, ljubezen, prepir, žalost, obup, junaštvo, sreča, „in tam se igra dvoje rdečeličnih vnukov in mati, s solzami radosti v očeh“ — to so bile figure na semanjskem gledišču in pripovedovalci, ki so živeli lepo življenje, so pušili v miru svojo pipo, držali so v spretni roki vrvice, da so se vrteli spodobno oblečeni polišinelci, in občinstvo je jokalo. Toda čas je rasel in zmerom večji je bil; odgrnil se je temni zastor in iz daljnih krajev je posijalo solnce na naše poljane. Roka, ki je držala vrvice tako spretno, je polagoma omahnila, spodobna obleka polišinelov je ogoljena in razcefrana; občinstvo pa se joka še zmerom. Ne več Krjavljev, ne Nandetov? Ne več; bili so in ni jih več; njih žalostne sence hodijo po svetu in tožijo z občinstvom vred in slone objokani na njegovih prsih! O, ni čuda, da so objokani! Živeli so nekoč, ljudje so bili od mesa in krvi in z nebeškim veseljem jih je gledal človek na semanjskem odru. Toda roka je omahnila, umrli so polišinelci in duhovi hodijo po svetu. Da bi bili duhovi! Kje je njih glas, kje njih obraz? Mislil sem zmerom, da je duh vsaj za silo podoben telesu, kateremu je ubežal, ampak Nande niti zlodeju ni več podoben in Krjavelj se je izpremenil, da bi ga rodna mati ne spoznala. Krepko so stali nekoč, od prvega do zadnjega diha isti stari, ljubeznivi znanci, ki jih je srečal človek tolikokrat in ki jih je zmerom enako ljubil. Ali izpolnil se je čas, prišla je nadloga nad pripovedovalce in prišlo je pohujšanje. Krjavelj se je postaral in je umrl, Jurčič mu je postavil lep

spomenik na gomilo. Ne več polišinelov — ljudi, žive ljudi drži zdaj roka na vrvici; in to je sitno opravilo. Polišinel je bil bitje, ustvarjeno enkrat za vselej, natanko določeno, na veke neizpremenljivo; na prsih je imel tablico, kjer je vsakdo lahko razločno bral: „To je Krjavelj, ker preklinja!“ — „To je Nande, plemeniti rokovnjač!“ — „To je Karel Moor —“ in „To Rinaldini!“ — Vsaka zamena je bila nemogoča. Človek pa ni polišinel, temveč tako neenostavno, muhasto zverženo bitje, da si ubogi semanjski direktorji niso vedeli pomagati z vrvico, ki jim je služila toliko rodovitnih let, ter so posegli po zadnjem obupnem sredstvu. Takrat je prišla v dežel psihologija kakor kuga in je razsajala tako neusmiljeno, da sem celo jaz, njen bolnik, z resničnimi solzami objokaval polišinelovo smrt. Kje si, Krjavelj? Kje si, Nande? Kje ste vi vsi, neusmiljeni očetje, krvavi spletkarji, kje ste čednostne Marjetice? Sence so stopile na vaš blagoslovljeni oder. Klavrne sence, brez svojega obraza, brez svojega glasu, v megli omahujoče! V polišinelih se je pretakala gorka kri umetnika, ki jih je držal na vrvici — v sencah, usurpatorjih, se ne pretaka kri živega človeka, kakor bi bilo potreba in kakor je bila namera, tudi ne kri umetnika, zakaj umetnika ni, temveč pretaka se vrag vedi kaj, le ne življenje. Cmeri se, potvora, brez vzroka, vriska brez vzroka, brez vzroka naposled umrje in nobene solze za njim. Nobene solze, zakaj soroden ni bil ne meni, ne tebi, stotero obrazov je imel in nobeden ni bil resničen.

Čemu pa bi se jezil zaradi teh stvari? Štefan Poljanec je moj človek in vse drugo me nič ne briga. Toliko pa lahko pravim: nobena klavrna senca v najbolj klavrnih zgodbi se ni v tako kratkem času tako korenito izpremenila, kakor se je izpremenil Štefan Poljanec, ko je stal pred durmi ter poslušal korake, ki so se bližali. Drugim pripovedovalcem se pripeti nezgoda, da se jim izpremeni junak po govorici, po duhu, po značaju; Štefan Poljanec pa se je izpremenil celo v obraz, tako močno izpremenil, da sem ga komaj sam spoznal. Kar je drugače samo tehniška nerodnost slabega pripovedovalca — tukaj je gola resnica. Gospod Valentin je rekel, da je spoznanje prvo poglavje smrti; in Štefana Poljanca je bilo obsenčilo spoznanje, smrt je bila zapisana na njegovem čelu.

Duri so se odprle, v mračni predsobi je stisnil Štefan drobno, gorko roko in je stopil v izbo. „Dober večer, Matilda!“

V izbi je gorela svetiljka tako dremotno; da je razločil Štefan komaj beli obraz poleg sebe. Zdelo se mu je, da so oči objokane in da so lepe ustnice blede.

„Vedela sem, da prideš.“

Sedel je na zofo in je uprl dlani na kolena.

„Ni bilo tako gotovo, Matilda, ni bilo tako gotovo. — Človek, ki prihaja v leta, mora računati s praktičnimi razmerami. Časi se izpreminjajo, doba prehiteva dobo in gorje mu, kdor ostane zadaj. Ali poznaš gospoda Valentina?“

Matilda je sedla poleg njega in mu je gledala v obraz s strmečimi očmi. Nato je vstala, privila je svetiljko ter vzdignila senčnik.

„Ali si ti, ali nisi? Po besedah te ne poznam, komaj da te poznam po glasu in licu!“

„Posveti, Matilda! Tudi jaz sem radoveden, kakšen je človek, ki je bil včeraj še poet iz tiste lepe, nedavno izumrle družine in ki danes že računi s praktičnimi razmerami.“

Pogledal je v ogledalo in se je zadovoljno nasmehnil.

„Dobro! Jako dobro! — No, Matilda? Tvoje oči so objokane.“

„Ali si prišel gledat moje solze? Verjemi, da me je sram; jutri se že morda posuše.“

„Tako je prav. Jaz sem jokal zaradi tebe dalj časa in tiste solze so bile prav tako brezpomembne, kakor so tvoje. Človek mora računati s praktičnimi razmerami. Jaz ležim na smrtni postelji, Matilda.“

„Tudi meni se zdi.“

„Tvoje oči so bile bistre od nekdanj. — Čuj, Matilda! Ali se spominjaš tistih časov, ko sem te ljubil po trubadursko? Vsi smo takrat tako ljubili, vsi smo bili poetje, z verzi in brez verzov. Sanjači smo bili, hrepeneči v neskončnost in v solnce, zato ker je bilo naše življenje tako tesno in temno.“

„Zdaj poznam tvoj glas.“

„To je zaradi živahnih spominov. — Žalostno je bilo naše življenje, ampak nikoli se ni porodila tako žarka luč iz noči kakor tedaj, ko smo zapeli v nižavah pesem o hrepenežju, ki se bo glasila v večnost. Ti sama, Matilda, si slišala to pesem in ne boš je pozabila nikoli, kakor je svet ne bo pozabil. Pesem ti je bila pogodi, našega življenja pa te je bilo strah. Vsi smo ti peli pesmi, jaz najslabše, vsi smo koprnili k tebi, jaz najbolj, ampak ti si bila daleč, najmenitnejši pevci so umrli na potu, drugi, mlačnejši — uvažujejo praktične razmere.“

„Govori krščansko, Štefan!“

„Oprosti, zmotili so me živahni spomini. — In zdaj ti oznanim, Matilda, da je tista doba za zmerom pri kraju. Jaz sem med tistimi,

ki uvažujejo praktične razmere (začel sem že in mislim, da pojde), in vprašam te slovesno: Matilda, ali hočeš z mano uvaževati praktične razmere?"

„Kaj so storili s tabo! — Prej nisi mogel tako govoriti; laž je v tvojem glasu.“

„Nič laži; saj nisem Petrin. Ali veš, Matilda, da nisva midva nič drugega nego navaden plagijat? Midva in z nama Petrin? Vprašal sem te že enkrat: ali poznaš gospoda Valentina?"

„Poznam ga.“

„Povej: ali zaslediš kako podobnost med nama? Poglej natančno: na obrazu, v pogledu, v glasu?"

„Čemu vse to? Zakaj si prišel s takimi besedami? Mislila sem, da si blag človek.“

„Boga mi, da nisem blag človek! — Ampak če govorim po pravici, me je ta nova manira že precej utrudila. Preblizu so še spomini in tudi ti si še preblizu mojim očem in mojemu srcu. Začel sem prav pošteno uvaževati tiste razmere in kadar se malo privadim, pojde brez velikih težav. Za zdaj pa mi dovoli, da si malo odpočijem. — Lepa si, Matilda!“

Žalost je bila na njenem obrazu; gledala je nanj s sočutjem in strahom.

„Glej, Štefan, sam si vedel, da sem te imela zmerom rada. Zakaj nisi prej prišel? Nič mi nisi bil bližji kakor jaz tebi in ti sam si bil, ki si zmotil moje oči. Mojega srca nisi zmotil.“

„In vendar so bile objokane tvoje oči.“

„Zakaj se ozira na moje okno, kadar gre mimo? Zakaj ji stisne roko, kadar gre mimo? Zakaj me je prosil odpuščanja s solznim glasom in zakaj je pokazal, da je slab igralec? Mojega srca ni ranil, ni mu treba odpuščanja!“

„In spet so solzne tvoje oči!“

„Lahko mi je; več je veselja v teh solzah nego bridkosti.“

„Sedi h klavirju, Matilda, in zaigraj!“

Trpljenje je trepetalo v njegovem glasu.

Matilda je igrala. On je slonel na zofi in je zatisnil oči; Bog vedi, če je slišal pesem. Zvoki so utihnili in vzdramil se je.

„Daleč je še, daleč, Matilda! — Preblizu je še preteklost in ti si še preveč podobna tisti, ki so jo ljubili poetje. Bolj pridno se moram učiti; začetek ni bil slab, ampak takoj so me zmotili spomini. Kadar pridem k tebi, ne odkleni nikoli več klavirja.“

Vstal je, zapel si je sukno in je vzel klobuk.

„Hotel sem samo videti,“ je govoril hitro in jecljaje, „samo videti sem hotel, če bi bilo mogoče, da bi s tabo — da bi s tabo uvaževal praktične razmere. Morda se bo dalo napraviti. Nocoj te nisem vprašal o ljubezni, o vseh teh lepih rečeh; pozneje, Matilda, pozneje. Zdaj sem, glej, precej slabo oblečen in tudi druge praktične razmere — ne bilo bi praktično, da bi zdaj govoril o ljubezni. Pozdravi teto! Kje pa je teta? No, Bog s tabo!“

„Tako se poslavljaš?“

Tedaj pa je padel Štefanu Poljancu klobuk iz roke, stopil je k njej, da sam ni vedel kako, in jo je poljubljal s pekočimi ustnicami.

Ko je hitel po temni ulici v noč, se je bil s pestjo po čelu.

„Kaj ni mogoče ubežati?“

V svitu svetiljke je ugledal svojo senco na zidu in zdelo se mu je, da je švignil mimo gospod Valentin in da se je pritajeno zasmel.

(Dalje prihodnjič.)

Kaj veš . . .

Kaj veš, kako se razplache vihar
nad velim jesenskim lesom?
Za bliskom blisk, za udarom udar —
in vrhi se klanjajo mračnim nebesom . . .

Kaj veš, kako morje vzkipi
in v dnu spodkopuje bregove? . . .
Stoletne skale v prah razdrobi
in dalje nad njimi vali valove . . .

Ah, da vihar sem uničujoč,
zaplakal bi v gozdnem šumenju,
vso žalost zakril bi v črno noč,
potopil v polnočnem tuljenju . . .

In da sem peneč se morski val,
vzkipel bi v viharnem hrumenju,
ves svet in sebe bi v grob dejal,
izginil v brezmejnem pozabljenju . . .

Spitignjev.

Poslednji dnevi Štefana Poljanca.

Literarna povest.

Spisal Ivan Cankar.

(Dalje.)

VI.

Štefan Poljanec je bil hudo vzburjen; nestalne, bežne so bile njegove misli, nestalnost, bežnost, nepokojno iskanje je razodeval njegov obraz, so razodevali njegovi koraki, zmerom hiteči, nikamor namerjeni.

Čudno je, kako brez težave, brez trpljenja se razvijajo nekateri ljudje. Gosenica se zabuba, zaspi, in spomladi izfrfota metulj. Nekateri se niti ne zabubajo ne. Poznal sem človeka, drugače zelo poštenega človeka, ki je bil lani še revolucionar in je streljal v zvezde, letos pa je že ugleden rodoljub. In na zunanje se ni nič izpremenil, samo nekoliko zredil se je. Vprašal sem ga, če ga je razvijanje kaj bolelo, pa je rekel, da nič. Seveda ne, gosenica je gosenica. Nekdo drugi je bil lani še tako „moderen“, da me je bilo strah zanj; celo Prešerna je v nič deval in Gregorčiča bi še postrani ne bil pogledal. Letos je dramtiziral Ciglerjeve povesti, oženil se je in Zupančiča še na cesti ne pozdravi. Ampak ta gospod je literat in izkušnja uči, da ni bolj malopridnih značajev od literatskih. „Vsaj na Danskem je tako“. Pokaži pismarju, kanalji, kos kruha in cvilil bo vdano in mahal z repom in tekel za tabo makar do pekla. Pes ni ponižen, ker je lačen, temveč zato, ker je pes. Toda ne samo literatje — vse se razvija, vesoljen je razvitek. Dnevi teko brez dogodkov, brez bolečine, mislil bi, da so šli mimo obraza in da niso dahnilo nanj. Toda glej — kdo si, ki stojiš pred mano? Upal sem, da boš nekoč v tisti vrsti, ki bo stopila z moškim korakom v prihodnost. Kje stojiš in kje stoji tvoja vrsta? Vse se je razvilo. Nezavedno, po božji volji, brez trpljenja in brez kesanja.

Lahko jim! Zelen popek, ves nedolžen, se je razvil v pohotno rožo. Saj ni mogel drugače; kaj naj bi se bil razvil v pobožno lilijo? Toda bolečina je in žalost, če zahrepeni lilija po rdeči pohotnosti; zardela bi rada in ne more zardeti.

Zato so bile misli Štefana Poljanca nestalne, bežne in polne bridkosti. Resnica je, Boga mi: težko je biti fenomen. To resnico je občutil docela Štefan Poljanec, in ker je naravno, da mi je izmed vseh ljudi na svetu najbližji človek, mi je tesno in grenko pri srcu, ko ga spremljam na tej poti, ki jo je nastopil.

Razvijati se je hotel zavedno, ob belem dnevu, s popolno odgovornostjo. Stopiti je hotel v novo dobo ne z zavezanimi očmi, v prijetnem snu, kakor stopajo drugi; bdeč, s smelim korakom, vso pot pred sabo, je nameraval preskočiti brezkončni in brezdanji prepad, ki loči trubadurja od človeka, praktične razmere uvažujočega. Namera je bila koristna in hvalevredna, toda bila je težka, in rado veden sem, kako se bo Štefanu Poljancu posrečila.

Prenočil je v gostilni, v veliki, neprijazni, zatohli sobi, z laškim delavcem, ki je bil priromal šele tisto noč in ki je ležal ves razgaljen na drugi postelji ter preklinjal v sanjah. Zjutraj se je napotil Poljanec v hišo, ki jo je poznal iz časa trubadurstva in bridkosti, in tam se je udomil. Nato pa se je takoj napravil, da bi izvršil svoj imenitni načrt. Narisal si ga je bil v mislih tako natanko in jasno, kakor da bi bil zasnoval novelo, začetek novele namreč, zakaj da bi ji poznal konec, bi je morda ne bil zasnoval. To je bilo v njegovi naturi in v njegovi usodi: pisal je samo prva dejanja, včasih samo prve prizore in zlagal je samo prve kitice. Deloma, ker je bil njegov duh nestalen in šibak, deloma pa morda tudi zagatelj, ker je bil bolj obziren in bolj usmiljen od mnogoterih poetov, ki pišejo cele drame in pojo cele pesmi. Njegov poslednji načrt ni bil slab.

Nova doba, novo življenje, nov človek! To je bil edini polnozvočni stavek v osnutku Štefana Poljanca, vse drugo je bilo samo uvaževanje razmer. Trezno je premislil svoj položaj in je izprevidel, da je zelo kočljiv. Brez doma — treba se je bilo zasidrati; brez obleke — treba se je bilo obleči; brez opravila — treba ga je bilo poiskati. Na nestalnem romanju, na neostriženih in nefriziranih laseh, na nepokojni brezdolici, povsod je še ležala težka senca ciganstva. In Štefan Poljanec ni poznal človeka, ki bi uvaževal praktične razmere in ki bi bil cigan brez doma, brez frizure in brez opravila.

Predolgo bi bilo in prenerodno (govoril sem že nekoč o svoji lenobi), da bi spremljal Poljanca po vseh potih, ovinkih in klancih tistega lepega dne. Vendar pa moram priznati, da bi se bila ob tej priliki lahko in imenitno razodela moja pripovedovalna spretnost in moč. Koliko dostojanstvenikov, koliko imenitnih in vnetih rodo-

Ljubov je videl Štefan Poljanec tisti dan! Kje bi bila človeku lepša naloga, kakor opisavati teh stebrov naroda zasluge ter notranje in zunanje čednosti? Kakšen užitek bi bil, razodevati njih ljudomili smehljaj, ponavljati njih sladko, blagozvočno govorigo, risati njih čez vse prijetne, le iz globoke izobraženosti in tenkega estetičnega čuta razumljive kretnje! Toda tega ne maram storiti iz mnogoterih vzrokov. Prvič bi bilo, kakor sem rekel, predolgo in prenerodno. Drugič imam včasih rad, da pokažem svojo skromnost, in tako se ne maram po nepotrebnem odevati s slavo. Tretjič mi je ostala še iz prejšnjih časov neka tiha jeza do tistih največjega spoštovanja vrednih ljudi in bojim se, da bi bilo moje navdušenje premajhno in premlačno. Četrto so si vsi dostojanstveniki in imenitni rodoljubi navidez precej enaki in se razlikujejo samo po stopnji zaslug in rodoljubja; tista razlika pa je včasih tako fina, da bi jo lahko zgrešil ter delal krivico človeku, ki mi nič storiš ni; česar me Bog obvaruj. Petič pa je stvar taka, da je bil Štefan Poljanec, ko je stopil iz velike hiše na cesto, pisar advokata Groma in to dejstvo samo je tako važno, da izgine pred njim vprašanje, kako se je izvršilo.

Truden je bil, ko se je vrnil o mraku domov, in legel je oblečen na posteljo. In ker je bil truden in ker je bila tišina v izbi in ker je bil mrak, so se oglasile misli, prej tihe.

„To je začetek, lep začetek. Dom imam zdaj in opravilo in kruha. Dovolj bo — za to leto. Samo za eno leto. Časa imam obilo, da študiram. In prihodnje leto se napotim na Dunaj in se vrnem — človek, ki uvaža praktične razmere. Bog s poezijo! Luč za slepce, pesem za gluhe? Zdaj, ko sem se že za silo popetrinil, zdaj šele vidim, kakšna žalost mi je bila namenjena. Gospod Valentin je bil še zavidanja vreden, dasi je bil mučenik; senca in ostanek je bil lepše dobe, jaz pa sem spremljal najbolj klavrno in bridkostno, kolikor jih je še doživelo človeštvo; on se je vsaj zredil, jaz bi se ne bil nikoli. Zatorej stran s poezijo, da me ne zaloti izkušnjavec; poezije je bilo veliko v tisti dobi, zelo veliko, drugega pa ni bilo nič. In poezija je kakor čast: ne more je človek ne jesti, ne piti, ni torej za nobeno rabo. Treba je uvaževati —. Ampak to je: s praktičnimi razmerami še ni vse opravljeno. Vsaka doba ima ideje, torej jih ima najbrž tudi današnja, ki bi jo bil skoro prespal. In če hočem živeti z njo, kar je moj poglaviti namen, moram poznati tudi njene ideje. Saj se moram boriti zanje! Petrin uvaža praktične razmere, ampak poleg tega je tudi ves poln idej in se bori zanje. Kako lepo je govoril o univerzi! Univerza? To je morda ideja. Ampak če jo napravijo, kar

Bog ne zadeni, kaj bo potem z idejo? Toda Petrin pravi, da je ne bo nikoli. Morda je to ideja: dvojna beseda, dvojno prepričanje, dvojna vest? Preveč zapleteno bi bilo zame. O delovanju so govorili — prej smo le govorili in peli, pravijo, zdaj pa da je treba delovanja. Vzdihoval sem v teh žalostnih, sramotnih dneh in neki gospod, ki tudi uvažuje, mi je rekel: Manj besed, gospodje, in več dela! — Dobro, delovanje torej! Deloval bom, kolikor bo v moji moči — ampak kako in kje? „Saj še besede ne razumem prav: tisti debeli gospod je ustanovil društvo za Gomilšakov spomenik, zdaj mu je predsednik, sedi v gostilni in pije; pravijo, da deluje in da je vzoren in zaslužen rodoljub. Rajni Kette bi se bil smejal, jaz pa se ne smem, ker ne živim več v Kettejevi dobi; od sinoči nič več. Mnogo jih je tudi, ki delujejo na tihem in ki so zelo razglašeni zaradi te čednosti; to bi bilo zame zelo primerno, kajti taki tihi delovalci zadobe po navadi veliko slave in blaga. Neki advokat na Štajerskem ali kje je bil ubožen človek, deloval je na tihem dvajset let in danes ima palačo. Ko bi le vedel, kakšno je to tiho delovanje! Tudi glasnega bi se ne branil, čeprav ne nese tako veliko. Vprašal bom Petrina; on že ve, saj bo kmalu voditelj naroda. — Ah, težko je, težko, uvaževati . . . praktične . . . razmere . . .“

Zatisnil je oči, zavzdihnil je in je zadremal in je zasanjal takoj, da sedi Matilda na postelji, ob vznožju; sedi, ne gane se, molči, gleda v strop — in uvažuje praktične razmere . . .

Komaj jo je bil ugledal, je odprl oči, zakaj luč mu je bila zasijala v obraz; gospodinja je prinesla svetiljko in za njo je stopil v izbo Štefanov tovariš, ki mu je bilo ime Peter. Gospodinja, suha, zgrbljena, dolgočasna in pobožna ženska, je postavila svetiljko na mizo, ozrla se je postrani na Poljanca in je šla. Peter je vrgel knjige na polico in je legel oblečen na svojo posteljo ob drugi steni. Mlad študent je bil, toliko da mu je poganjalo pod nosom; nosil je podkovane kmečke škornje, toda bil je dolg, suh in bledikast.

Legel je na posteljo tako, da je sijala luč na papir, ki ga je držal v roki in ki je bil drobno popisano.

Poljanec se je vzdignil.

„Peter“, je izpregovoril z očitajočim glasom, „Peter, ali delaš pesmi?“

Peter se je komaj ozrl.

„Pesmi!“

„Ne delaj pesmi, Peter, prosim te, ne delaj jih! Jaz imam izkušnje v tej stvari, verjemi, Peter! Za koga pa delaš pesmi? Za ljubico?“

Peter se ni ozrl in ni odgovoril.

„Ne delaj jih za ljubico! Julija še Prešerna ni marala. Zato, misliš, ker je bil siromašen advokat? Ne — zato, ker je delal pesmi. In ti, Peter, še advokat nisi! Poslušaj moje nauke, Peter! Če ti pride rima na misel, izroči jo vragu in uvažuj rajši praktične razmere!“

„Kaj?“

„Praktične razmere! Poznal sem poeta, o Peter, ki je bil poleg tebe kakor gora ob krtini. In kaj misliš? Sinoči ga je srečal Petrin in mu je rekel: Škoda, da si se tako izgubil! — In prav je imel Petrin. Poezija zanese človeka previsoko, tako da ne vidi več svojih črevljev, temveč samo še vso prostrano domovino in ves prostrani svet. Objokuje domovino in jo obsoja in ji daje nauke, pa še toliko ni vreden, da bi si dal črevlje zakrpati. Kristus je odrešil svet, s križa pa ni stopil in žalosten je bil. Ti, Peter, nisi Kristus in tudi križali te ne bodo, ampak resnično ti povem: zgodilo se bo, da tvoji črevlji ne bodo zakrpani. Ali gleda tvoja ljubica na tvoje verze? Na tvoje črevlje, Peter, na tvoje črevlje! In tvoja ljubica je, kakor naravno, vsega človeštva in vseh čednosti vzor, začetek in konec! — Ali častiš Ketteja, ali častiš Murna?“

Petru so se zasvetile oči.

„No, glej! Angela Ketteja še pogledala ni in o Almi je boljše, da ne govorim. Edina rešitev bi bila zate, da so tvoji verzi strahovito slabi. Slabi verzi napravijo zmerom dober vtisk, ker razodevajo blagega človeka. Pokaži mi svoje verze!“

Peter je zalučil papir preko izbe na Štefanovo posteljo in Štefan je bral. Bral je in zmerom bolj žalosten je bil njegov obraz.

„Ti nisi blag človek, Peter, zdi se mi celo, da si poet! Verzi, ki si mi jih zdajle pokazal, bi mi bili napravili še sinoči veliko radost, nocoj, Peter, pa so mi napolnili srce z bridkostjo. Prosim te, ker te imam rad: raztrgaj vse te in take papirje, sežgi jih ter razpihaj pepel na vse štiri strani. Nato pa sedi ter uvažuj praktične razmere!“

Peter se je okrenil v postelji, tako da mu je zasijala svetloba v lice, in je pogledal Poljancu naravnost v obraz.

„Vse je bila resnica, kar si govoril, Štefan Poljanec! Saj jaz ne maram gledati na svoje črevlje, saj je čisto prav, da gledajo nanje drugi! Saj jaz ne maram, da bi ostal tu doli, saj hočem sam, da se vzdignem visoko! Saj jaz ne maram, da bi me kdo ljubil, saj je čisto dovolj, da ljubim sam! Saj jaz ne maram, da bi živel veselo, poznam svoj delež in ljubim ga! Ne jaz — ti, Štefan Poljanec, ti si se izgubil; ti si se izgubil in zdaj — uvažuj!“

Štefan je sklonil život, oprl se je z rokama ob posteljo in je strmel z velikimi očmi.

„Kako se pišeš?“

„Peter Novljan!“

„Tako! Hvala! Mislil sem, da se pišeš —“

Legel je na posteljo, položil je roko pod glavo in je zatisnil oči.

„Mislil sem, da se pišeš Štefan Poljanec.“

In premišljeval je žalosten.

„Kaj ni konca? Kaj se res vrti v kolobarju? Gospod Valentin umira, ko je že zdavnaj umrl — mene, sina njegovega, je obsenčilo spoznanje — in glej, že se mi je porodil sin. V kolobarju, brez konca!“

Zadremal je v žalostnih mislih, in ko je zadremal, je ugledal ob vznožju Matildo in Petra Novljana. Sedela sta tesno drug ob drugem, držala sta v roki stare, mastne karte, molčala sta in sta gledala v strop in sta — uvaževala praktične razmere.

(Dalje prihodnjič.)

Idila.

Na morju višnjevem
čolniček se ziblje,
v čolničku mlad ribič
se k valom nagiblje!

Kraj sinjega morja
mladenka se šeta . . .
In pesmi si poje
in venec si spleta. —

A ribice drobne
se s trnkom igrajo
in vali skrivnostno
med sabo šumljajo:

„Kaj ribiču danes
nagaja tak veslo?
Kaj bi ga najraje
k obali poneslo? —“

„Kaj vedno k obali
pogled mu uhaja?
In trnek — ta trnek
pa prazen ostaja? —“

„Ej gleda tam devo
tak lepo in mlado,
njej ribič nastavlja
pač trnek in vado!““

M. P. Nataša.

Poslednji dnevi Štefana Poljanca.

Literarna povest.

Spisal Ivan Cankar.

(Dalje.)

VII.

Poljanec je slonel ob oknu, obrnjen v izbo. Matilda je sedela za mizo, glavo skrito v rokah.

„Čemu jokaš? Kaj pa si pričakovala? Praviš, da sem pust, dolgočasen, neprijazen,

da te ne ljubim —“

„Da me sovražiš!“

„To je bolj jasno: da te sovražim! Ampak povej: kaj ti nisem bil razodel od začetka in kolikor mogoče razločno, da nisem več poet, temveč da uvažujem praktične razmere? Ali ti nisem povedal?“

Ozrla se je nanj z objokanim, od trpljenja spačenim obrazom.

„Prosim te: ne ubijaj!“

„Kako pa hočeš, da naj govorim? Kako pa hočeš, da naj te ljubim? Da naj govorim in ljubim kakor gospod Valentin? Trubadur na vse večne čase? Ali pomisli, Matilda, jaz nisem trubadur, nisem gospod Valentin, ne maram biti gospod Valentin! — Vse lepši je zdaj najin cilj, Matilda, vsa lepša najina prihodnost —“

Za hip so se zasvetile njegove oči, ali takoj se je vrnil na ustnice hudobni in neodkritosrčni smehljaj.

Matilda je vstala in je stopila k njemu.

„Povej mi, dragi, povej mi, če me ljubiš! Pusti vse drugo in povej mi, če me ljubiš! Povej mi to in govori dalje; poslušala te bom brez solza — samo to mi povej!“

Iztegnil je roko, kakor da bi se je hotel ubraniti.

„Take so torej tvoje želje! Na zofi sediva in si pripovedujeva o ljubezni; berem ti sonete, ki sem jih bil zložil tebi na čast; in ti si Malči in jaz sem gospod Valentin. Ampak to ne sme biti, Matilda, kaj ne razumeš? Boga mi, ničesar ne razumeš!“

Okrenila se je tiho, legla je na zofo in je skrila obraz.

Poljanec je govoril dalje.

„Vprašal bi Petrina, če ljubijo tudi ljudje, ki uvažujejo praktične razmere. In kaj bi mi odgovoril Petrin? Da ne ljubijo in da nikoli niso ljubili. Zato pa imajo neko drugo čednost, ki je vredna več od vsake ljubezni. Izhajajo namreč. Petrin bo prav lepo izhajal s svojo ženo, in vendar vem, da je ne ljubi. Izhajajo zategadelj, ker so spodobni, mirni ljudje, ki uvažujejo. Mož, ki ljubi svojo ženo, je njen večni mučilec in nazadnje njen rabelj. — Jaz sem mislil, Matilda, da bi se na spomlad poročila, in namenil sem ti prav lepo prihodnost. Živela bi prijetno drug poleg drugega, uvaževala bi obadva praktične razmere in godilo bi se nama dobro. Zakaj nočeš, Matilda?“

Vzdignila se je nenadoma, njen obraz je bil zelo bled in globoka luč je bila v njenih očeh. Izpregovorila je z nenavadno mirnim glasom.

„Povej mi, zakaj me mučiš!“

Pogledala mu je naravnost v oči in v tistem trenutku se je prikazal nelep smehlaj na njenih ustnicah.

„Zdaj vem, zakaj me mučiš! Prišel si tisti večer, tisto prvo noč in si me vzel. Privezan si, rad bi se odvezal. Ali vezi ni, ni bilo druge od moje ljubezni. Pojdi!“

Stal je, gledal je nanjo, ki je bila lepša kakor v njegovem srcu.

„Pojdi!“

Stopil je k njej in jo je objel in stisnil k sebi kakor tisto noč.

„Zato, ker te ljubim, Matilda! Zato, ker te ljubim!“

Njen poljub ni bil tako vroč kakor tisti večer . . .

Zunaj se je zmračilo ob polnem dnevu, nebo se je pooblačilo in na okno je potrkal dež. V izbo je stopila teta Mara, slepa starka; poslušala je med durmi njegov glas in njen.

„Kaj si to ti, Štefan Poljanec?“

„Jaz sem, teta Mara!“

„Stopi bliže!“

Njena tenka, zgrbljena roka je zdrknila narahlo in urno po njegovem obrazu. Nato je stopila teta Mara k Matildi in jo je pogladila po laseh.

„Zakaj si žalostna? Nič žalostnega ni, Matilda, ubogi otrok, nič žalostnega! Tudi jaz, tudi jaz — minilo je zdavnaj in lep je spomin —“

Poljanec se je napotil v tisto dolgo, tešno predmestno ulico, kjer je stanoval nekoč gospod Valentin. Zdaj ni več stanoval tam, zakaj v tistem trenutku, ko je stopil Poljanec pred hišo, so nesli

po stopnicah v vežo veliko črno rakev in v rakvi je bilo truplo gospoda Valentina.

Nikoli v svojem življenju se ni Štefan Poljanec tako čudil kakor ob tisti uri. Vsa ulica, od frančiškanske do šentpeterske cerkve, je bila polna ljudi in komaj se je prignetel do hiše. Gospodje v črnih oblekah in z žalostnimi, zamišljenimi obrazi so begali med množico; Bog vedi, kakšno je bilo njih opravilo. V lepi vrsti so stala tam društva z zastavami; pevci so si delili note, gledali so slovesno in so kašljali. Deževalo je zmerom močnejše, nekdo je razprl med gnečo velik rdeč dežnik, množica se je smejala, suvala se in prerivala. „Mir!“ je zaklical debel glas. Pripeljal se je naposled župan, pripeljala se je lepa četa občinskih svetnikov, dostojanstvenikov in imenitnikov in stvar se je pričela.

Zbor je zapel žalostinko, in ko je zapel, je ugledal Štefan Poljanec v sprednji vrsti, prav ob vratih, doktorja Petrina. Črn je bil od nog do glave, oziral se je otožno in svečano, stresel je včasih z glavo ter se pogladil po čelu. Poljanec se je priril do njega.

„Kaj pa ti tukaj, Petrin?“

„Kaj bi jaz tukaj?“

Petrin je vzdignil obrvi.

„Kaj si poznal gospoda Valentina?“

„Če sem ga poznal?“

Vzdignil je obrvi še više.

„Če si ga!“

„Nisem ga poznal. Videl sem ga nekoč na cesti. Ali je imel dolgo brado?“

„Dolgo!“

„In širok klobuk?“

„Zelo širok; postrani ga je nosil.“

„Torej je bil tisti. Kakšen pa je bil drugače? Ali si ga poznal?“

„Blag človek je bil. Ampak povej mi: čemu pa si prišel?“

Začudil se je Petrin in je stresel z glavo.

„Saj bom govoril ob grobu! Zato sem prišel!“

Poljancu so omahnile roke in omahnile so mu misli.

„O čem boš govoril?“

„O živinoreji gotovo ne! O gospodu Valentinu bom govoril!“

„Saj ga nisi poznal!“

„Čemu pa naj bi ga bil poznal? Mučenik je bil.“

„Kdo ga je mučil?“

„Rekel si mi, Štefan Poljanec, da misliš uvaževati praktične razmere. Lagal si!“

Okrenil se je in je stopil v vežo, Štefan Poljanec pa se je vrnil na ulico potrta in osramočen.

„Saj ni mogoče ubežati,“ je premišljeval, „saj ni mogoče ubežati škodljivi preteklosti in pohujšljivim spominom! Lepo sem vse uravnal, vse temeljito premislil, in zdaj vidim, da ne vem še prav nič, kako se uvažujejo praktične razmere. Trubadur stoji za mano in mi šepeče neumne besede! Vprašal sem ga, čemu govori o gospodu Valentinu? Čemu pa naj bi ne govoril? Čemu bi, recimo, jaz ne govoril o Prešernu, o Haecklu, o Ahaclju, Bohoriču, Ciglerju, Danjku, o narodnem gospodarstvu, o živinoreji, o astronomiji, o pospeševanju obrtnega in o rešitvi kmetskega stanu? O vseh teh stvareh ne razumem najbrž nič, ampak zakaj bi ne govoril? Poglavitno je, da človek govori, o čemerkoli! Kdor nikoli in nikjer ne govori, ni ugleden rodoljub. In, Boga mi, zapisal sem si bil to, z velikimi črkami sem si bil zapisal in sem pozabil! Saj je dober moj slog, saj je gladek moj jezik in morda bi se razvil iz mene sčasoma pošten govornik. Ampak to je — komaj izpregovorim, komaj uvažujem praktične razmere, že me napade spomin iz starih, žalostnih dni: ne laži! Moj jezik ni več moj, moje pero ni več moje in resnica sije na dan, Bog vedi kako! — Morda bi se kaj naučil; rad bi slišal ta govor o gospodu Valentinu!“

Gneča ga je bila zanesla daleč; komaj je še videl hišo in svetle cilindre dostojanstvenikov. Vzdignili so rakev, množica se je zgenila, prerivala in vrstila se je hrupoma, daleč zadaj je ostal Štefan Poljanec.

Zvonovi so zvonili in žurnalist, ki je sedel pijan v krčmi, je pisal, da se je pomikal veličasten izprevod, z županom in občinskimi svetniki na čelu, z deputacijami „Slovenske Matice“, „Društva slovenskih književnikov“, „Planinskega društva“ — ampak to smo že vse brali. Štefana Poljanca ni bilo v izprevodu, in da je bil, bi ga pijani žurnalist ne bil omenil. Hitel je po stranskih potih in je došel na pokopališče dolgo pred pogrebci.

Z venci in zelenjem okrašena je čakala gospoda Valentina odprta raka, kjer so spali večno spanje mnogi imenitniki in zaslužni rodoljubi. Poljanec je stopil pred rako, bral je imena in je povetil glavo.

„Koliko jih je med vami — koliko gospodov Valentinov! Mrtvih pred smrtjo, pozabljenih mučenikov! In s kakšnim velikim,

tihim, morda nezavednim veseljem so vas polagali v to tiho posteljo! Zakopali so preteklost in so zavalili nanjo težek kamen. V prijazni družbi boš počival, blagi gospod Valentin, in ne bo se ti tožilo po živem, tujem svetu . . . Tudi jaz, tudi jaz bi že rad spal; in zdi se mi, da bi bila tudi zame primerna ta tiha postelja, v katero polagajo preteklost“.

Vzdignil se je šum, v gostih gručah so prihajali ljudje, izprevod se je približal pokopališču. Poljanca su suvali in prerivali, in ko so se razvrstile deputacije ob raki in ko je odzvenela prva pesem, je komaj še slišal glasove in razložil besede. Spoznal je glas Petrinov in je stopil na prste ter iztegnil vrat.

„Rad bi ga slišal — naučil bi se morda veliko“.

Poslušal je in je razumel in se je čudil.

S trepetajočim glasom, kakor napol zastalim od bolečine, napojenim s solzami, je govoril doktor Petrin. Ginjen in navdušen je pripovedoval o neprecenljivih zaslugah pokojnika, o njegovem, v svoji vnetosti, delavnosti in nesebičnosti nedosežnem rodoljubju, poudarjal je —

„Poudarjati je treba!“ je pomislil Poljanec. „Poudarjati je zelo primerna beseda!“

— poudarjal je še posebno, kako so preganjali pokojnika z bok njegovega čistega, neomajnega značaja in naposled je zaklical s solzami v očeh in v glasu (tudi občinstvo je ihtelo), da ostane ime gospoda Valentina neizbrisno na veke v srcu vsakega zvestega rodoljuba in da bo smatral vsak zvesti rodoljub za svojo poglavitno in edino dolžnost, posnemati velike čednosti gospoda Valentina, „ki ni umrl, temveč ki živi med nami in bo živel vekomaj. Slava mu!“

Štefan Poljanec se je trudoma izvil iz gneče ter je nastopil pot po lepem, samotnem ljubljanskem polju, ki je že tonilo v mrak. Še je čul šumenje za sabo, od pokopališča sem se je razlegala otožna pesem.

„Splošno je treba govoriti, splošno! Govoriti, govoriti, toda nikar ničesar povedati! Zaslužen je bil — na kakšen način? Koga to briga — dovolj je, da je bil zaslužen! Preganjali so ga — kdo ga je preganjal? Kaj to vprašanje — preganjali so ga! Zakaj so ga preganjali? Zaradi njegovega neomajnega značaja! Hm! — Da, tako se govori! Jaz sem za narodove pravice! Za katere? Za narodove pravice, za vse skupaj, za nobeno posebej! Le specializirati nikar! Kdor specializira, je slab politik in pride kmalu v nevarnost!“

Ampak če je že treba, tedaj sem za tiste pravice, ki jih je najteže doseči; tam je nevarnost najmanjša. Tako delajo vsi tisti pametni ljudje, ki uvažujejo praktične razmere. Saj je tudi Petrin govoril za univerzo, pa pravi, da je ne dobimo nikoli. Drugače bi morda ne bil govoril zanjo. Jokal je ob grobu gospoda Valentina, ki ga ni poznal; mene pozna in je bil moj prijatelj, pa vem, da ne pojde za mojim pogrebom. Razumem ga komaj; ah, ne dosežem pa ga najbrž nikoli!“

Vzdignil je glavo, ozrl se je z zlovoljnim, mračnim očesom in takrat je dihnila v njegovo srce lepota večera in prostranega polja.

„Lepše je bilo takrat, lepše je bilo!“ je vzkliknil naglas. „Takrat, ko je bila še v meni lepota tega polja in tega večera, ki jo vidim zdaj komaj s poloslepelimi očmi. — In vendar je vse laž, vse pretvarjanje in hinavstvo! Kdaj sem občudoval Petrina in petrinstvo? Komaj z besedo, nikoli z mislijo, kaj šele s srcem! Na laž bi rad sezidal svoje življenje. Da bi mogel! Dobro je, če je človek Petrin, ki uvažuje praktične razmere. Ampak Petrin je Petrin in ne more biti nič drugega. On je resničen, ves kakor je, in brez hinavščine. Poljanec pa ne more biti Petrin. — Kako sem ljubil to polje, ta tihi večer! Kaj ne ljubim več? Zakaj se nisem vrnil v mesto po veliki cesti, med tolpo? — Kako sem ljubil Matildo! Kaj je ne ljubim več? Zakaj sem jo objel in sem pokleknil pred njo, ko sem jo bil trenotek prej ranil z lažjo, z brezmiselno in neumno hinavščino? — Otroško početje! Oblekel sem se drugače in sem mislil, da se bo izpremenil tudi moj obraz!“

Postal je in se je ozrl proti pokopališču.

„V kolobarju! Zmerom isto! Danes so pokopali gospoda Valentina in kmalu bodo mene in potem Petra Novljana. In Peter Novljan bo imel sinov in vnukov, kakor je imel dedov in pradedov gospod Valentin! Iz dobe v dobo gre plamen in saje padajo in obleže ob poti in vse so enake.“

Povesil je glavo in je stopal dalje. Zvezda se je zasvetila na vzhodu.

„Spoznanje je začetek smrti. Spoznal sem“.

In pospešil je korake, kakor človek, ki je zagledal cilj.

Da bi se bil Štefan Poljanec v tistem trenotku pogledal v ogledalo, ne bil bi videl tako znanega obraza, kakor je bil tisti, ki se je bližal koprneč obrazu Matilde.

„Ljubim te iz vse duše, Matilda!“

Matilda se je smehljala in ustnice so ji trepetale; in groza je bila v njenih očeh in sreča je bila v njenih očeh.

V izbo je stopila teta Mara, stopila je k njemu in njena tenka, zgrbljena roka je zdrknila urno in narahlo po njegovem obrazu.

„Ali si to ti, Štefan Poljanec?“

Obadva sta molčala.

„To si ti, Štefan Poljanec!“

Obadva sta molčala, toda Matilda je prebledela in Peter Novljan je vztrepetal v nezavedni in nerazumljivi grozi.

(Konec prihodnjič.)

Noč je gorela.

Noč je gorela, drhteli so zublji,
 žar je poljubljal mrakove,
 s svojo ljubeznijo grem med arkade,
 grem med spominov grobove.

Ena le zvezda naj meni zasije,
 svete mi naj zazvene harmonije . . .
 Angel se joka nad tiho gomilo,
 kaj te, ubogo srce, je umorilo?

C. Golar.

Bele grudi.

Odprl je Daždbog presvete oči
 in zlat smehljaj je vsa polja poplaval
 in grud tvojo spečo strmeč je pozdravil,
 v poljubu je zatrepetal na nji.

Ej, pa da sem jaz ta presrečni soj,
 na veke bi zvezde neba obledele,
 na veke poljubljal obrazek bi tvoj
 in grudi, nežne kot lilije bele!

Vladimir.

Poslednji dnevi Štefana Poljanca.

Literarna povest.

Spisal Ivan Cankar.

(Konec.)

VIII.

olgo je romal Štefan Poljanec po ulicah in ko je prišel domov, je Peter Novljan že ležal, roke pod glavo, oči strmeče v strop; ni se ganil in ni slišal duri. Kakor učaran je gledal Štefan Poljanec njegov obraz.

„Gospoda Valentina sin in moj mlajši brat; ni še spoznal, še hodi v sanjah in že ga je zaznamenovala smrt.“

Legel je na posteljo; Peter je počasi okrenil glavo, ozrl se je nanj in ni izpregovoril.

„Le natanko me poglej, Peter Novljan, le dobro me poglej! Ali ti je znan moj obraz? Ali si ga videl že prej? V sanjah morda? Ali, recimo, v ogledalu?“

Novljan je poslušal, ni razumel. Slišal je od daleč: „To si ti, Štefan Poljanec!“ — in groza je legla v njegovo srce.

Poljanec se je vzdignil na postelji, naslonil se je na komolec in je oprl glavo ob dlan.

„Nisi še spoznal! Ni še tvoj čas! Ampak tvoj čas pride tako gotovo kakor poslednja ura... Ali me poslušáš? Ali nimaš verzov v glavi?“

„Poslušam.“

„Tako gotovo pride tvoj čas, kakor gotovo mine doba, ki jo spremljaš s svojim klavrnim, nestalnim srcem. Minila je doba gospoda Valentina in tudi moja je že minila. Danes so pokopali gospoda Valentina . . . ali si ga poznal?“

„Poznal sem ga — kakor senco; jutri se ga ne bom več spominjal!“

„O, o, tako nikar ne govori! Spominjal se ga boš, Peter Novljan, in zmerom, bolj se ga boš spominjal, kolikor bolj bo raslo v tebi spoznanje. Nazadnje ga boš videl, kakor vidiš zdaj mene pred sabo. In mene se boš spominjal, mene, Peter Novljan!“

Ne bo ga človeka na svetu, ki bi ti bil tako blizek, kakor ti bom jaz tedaj! — Moja doba je minila in spremljal sem jo tako zvesto, kakor boš ti spremljal svojo. Samo spremljal, prijatelj! Muzika gre svojo pot in ti greš z muziko; ne godeš, ampak ž njo greš. — Stoj, ti poznaš svojo dobo, saj živiš v njej! Spremljaš jo samo, torej jo vidiš toliko bolj natanko. Povej mi, prosim te za Boga, kakšne ideje ima tvoja doba, kakšne misli? Kako mora človek živeti ž njo? Kakšen mora biti človek, da ga paglavci na cesti ne spoznajo že od daleč: ta je iz preteklosti, ta je umrl? Povej mi vsaj: ali je res potreba uvaževati praktične razmere?“

Dolgo je strmel nanj Peter Novljan in nato je odgovoril.

„Če govoriš resno, ali če si pijan, ali če si hudoben — ne razmem te! Kaj je doba? Kaj je moja doba? Tudi zraka ne vidim, ki ga diham.“

Poljanec je zavzdihnil.

„Seveda! Neumno je bilo, da sem te vprašal. In vendar bi mi bil lahko odgovoril. Saj ti si jaz in jaz sem ti!“

„Ni res!“ je vzkliknil Novljan vzburjen, s trepetajočimi ustnicami in prestrašenimi očmi.

„Ni res!“ in sam ni razumel svoje groze.

„Ni res! Nizko, na tleh je tvoje življenje, moje je nad oblaki!“

Poljanec je ostal miren.

„Tudi moje je bilo, Peter Novljan, ne zameri! In krivico sem ti delal. Saj tudi jaz nisem poznal svoje dobe, dokler sem jo spremljal. Šele zadnjič mi je razodel gospod Valentin tega žalostnega življenja skrivnost in obsenčilo me je spoznanje. — Truden sem, Peter Novljan, počival bi. Upihni luč!“

„Teško ti je pri srcu nocoj.“

„Res težko, zakaj mučil sem se pošteno in izprevidel sem, da sem se mučil po neumnem. Samo par dni je bilo, pa me je utrudilo kakor pol življenja. Dvoje sem se bil namenil in oboje mi je izpodletelo. Najprej sem hotel — pomisli, Peter Novljan, hotel sem uvaževati praktične razmere.“

„Povedal si.“

„Povedal, da; ampak stvar ni tako lahka, kakor se izgovori. Ali bi si ti upal uvaževati praktične razmere?“

„Jaz ne vem, kaj so praktične razmere.“

„Seveda ne veš; tudi jaz nisem vedel, še pred tremi dnevi nisem vedel. Nato pa sem spoznal in zdaj ti pravim: praktične razmere so — praktične razmere. Na svetu ni hujše nadloge od njih.“

In čemu je sploh na svetu ta nadloga? Edino zato, da jo ljudje uvažujejo. Ali, kakor se izražajo nekateri drugi: da računijo ž njo. Za človeka, ki ga ni vaje, je to opravilo hujše nego vse posvetne muke in bolečine, hujše od jetike, sušice in smrti. Jaz sem poskusil in zdaj mi poglej v obraz: kaj sem živ človek? Nobeden drugi ne zmore tega opravila nego tisti, ki je že od rojstva ustvarjen zanje. Opravlja ga popolnoma nezavedno, kakor da bi dihal, pil ali jedel. In kar je najbolj čudno in česar ne razumem in česar še po smrti, ko bo izpolnjeno vse moje spoznanje, ne bom razumel: dobro se jim godi ob uvaževanju, vesel in tolst je njih obraz in nič jih ni sram. Že prej, ko še nisem razumel globokega pomena teh besed, sem videl zapisano in sem slišal iz zadovoljnih ust: treba je uvaževati praktične razmere. In takrat se mi je zdelo to nekaj sila sramotnega — tako sramotno, kakor se zdi kurbanje čistemu človeku; in slutil sem, da ne le ni potreba uvaževati praktičnih razmer, temveč da se je treba boriti ž njimi in proti njim, dokler ne omahne roka v poštenem boju. Saj veš: takrat sem bil poet, takrat sem spremljal svojo dobo in je nisem poznal in nisem vedel kod in kam, takrat sem bil Peter Novljan.“

„Lažeš!“ je vzkliknil Peter. „Ne poznam te brata!“

„Takrat sem bil Peter Novljan!“ je govoril Poljanec mirno in je gledal v steno: „Potem pa sem izprevidel, da ni prav nič sramotno uvaževati praktične razmere, da so ljudje večjidel, s prav redkimi, nesrečnimi in žalostnimi izjemami ustvarjeni zgolj za uvaževanje praktičnih razmer in da je sramotno, sanjati o prihodnosti človeštva in imeti zakrpano suknjo. Ali se ti to ne zdi sramotno?“

„Ne.“

„Saj sem te samo zato vprašal, ker sem bil že najprej vesel tvojega odgovora. Ampak sramotno je, Peter Novljan, da ležiš tukaj in delaš pesmi in da boš čez leto dni klavrno poginil. Tvoja duša se povzdigne k zvezdam —“

„K zvezdam!“

„— tvojega telesa pa še pes ne bo oblajal. Duša je odpravljena, tako tudi vse podobne besede: duh, duhovitost in tako dalje. Skrbi za telo, Peter Novljan, skrbi za telo in uvažuj praktične razmere! — No, ne boš jih uvaževal nikoli, saj je celo meni izpodletelo, ki sem se pošteno trudil. To je bilo eno razočaranje, drugo pa je bilo še hujše. Imel sem dekleta, Peter Novljan, in sem ga ljubil. Ampak tisti dan, ko sem začel uvaževati praktične nazmere, sem se namenil, da napravim s svojim dekletom po petrinsko.“

„Kako?“

„Po petrinsko; to je način tistih ljudi, ki uvažujejo praktične razmere. Ali si moreš misliti kaj bolj smešnega kakor Štefana Poljanca, ki namerava, da bi goljufal svojo ljubico? Že naprej sem, tepec, užival sladkost svoje zmage: odidem, glavo pokoncu, visok in ponosen kakor Cezar, a na tleh moja ljubezen in ona na tleh, obraz objokan, srce razparano!“

„Ničvrednost! Ničvrednost!“

„Mislil sem namreč, da ravnajo tako tisti ljudje, ki uvažujejo, in da morajo tako ravnati. Kaj misliš, da sem zmagal?“

„Nisi.“

„Ah, nisem je ranil, samo omazal sem jo! In kako se je stvar končala? Ona je obrnila od mene svoj lepi obraz, jaz pa vzdihujem po njej, kakor še nikoli nisem vzdihoval. In to sem spoznal: ona je, ki sem hrepenel po njej od nekdanj, in gospod Valentin jo je ljubil in ti zлагаš pesmi v njeno slavo. Nikar ne poskusi, da bi se kdaj odvrnil od nje, ali da bi jo goljufal, zakaj v tistem trenutku bo zahrepenelo tvoje srce bolj nego kdaj in zahrepenelo bo zaman: trd in neusmiljen bo njen obraz, ne bodo ti več žarele njene oči in njena roka te ne bo več vabila. Ona ne ljubi tistih ljudi, ki uvažujejo praktične razmere in oni je ne poznajo; poete, izgublence, tavajoče k zvezdam v luči svojih sanj — te ljubi in oni sami jo vidijo. Komaj se obrne poet k zemlji, komaj poskusi uvaževati — in jaz sem poskusil — se odvrne od njega za zmerom in brezupno je njegovo koprnenje.“

Štefan Poljanec je gledal v steno; bled in spačen je bil njegov obraz.

„Brezupno je moje koprnenje. — Kaj bi ti storil, Peter Novljan, če bi spoznal, da si živel preko svojega življenja? Da ne stojiš več tam, kjer so stali tvoji vrstniki, in da tudi ne moreš stopiti tja, kjer stoje tvoji in tvojih vrstnikov sinovi? Kaj bi ti storil, Peter Novljan, če bi spoznal, da je minila doba, katero si spremljal in v kateri nisi živel, in da ti ni dano spremljati dobe, ki je prišla, da tudi živeti ne moreš v njej in ne smeš? Da si nepotreben, mrtev v živem telesu? Kaj bi storil?“

„Zakaj vprašuješ, ko ti je odgovor zapisan v očeh?“

„Rad bi ga slišal v glasni besedi, iz tvojih ust. Iz tvojih ust: kajti odgovoril boš zame in zase. Kaj bi ti storil?“

Peter Novljan se je nasmehnil s hudobnim nasmehom, kakor ga še nikoli ni bilo na njegovih ustnicah.

„Uvaževal bi praktične razmere.“

Tedaj se je nasmehnil Štefan Poljanec z istim hudobnim nasmehom; govorila sta z očmi in sta se razumela.

„Uvaževal bi praktične razmere prvikrat in poslednjikrat, z vso resnobo in z vsem srcem: če je ubita duša, bi ubil še telo.“

Gledala sta si v oči in sta se smehljala. In oči, obraz, smehljaj — kakor lice v ogledalu, kakor senca v senci.

„Uvažuj, Štefan Poljanec!“ je izpregovoril Novljan in Poljancu se je zdel njegov glas tako čudno znan, kakor da bi bil izpregovoril sam.

„Uvažuj!“

Štefan Poljanec je zavzdihnil globoko in je vstal. Hodil je po izbi s povešeno glavo, obraz zelo upal in star.

„Uvažuj!“ mu je svetoval Novljan. „Uvažuj, Štefan Poljanec! Prej nisi znal, pa si se upal; zdaj veš, kako je treba storiti, pa si ne upaš.“

„Rad bi jo videl še enkrat,“ je zaprosil Poljanec in njegov glas je bil trepetajoč, slaboten, otroški.

„Kaj bi jo gledal? Ne dosežeš je več. Sam si rekel, da je ne dosežeš. Zate je bila, dokler si živel; zdaj živimo mi in zdaj je za nas. Saj te ne bo pogledala, saj te ne pozna več — sam si rekel. Čemu bi si delal žalostno smrt?“

Poljanec je stopil k postelji, sklonil se je in je pogledal Novljanu blizu v obraz, da se je skoro dotaknil njegovega lica.

„Kako ji je ime?“

„Matilda ji je ime — za zdaj; ime pa ji je bilo tudi že drugače, vse polno imen je že imela; zdaj ji je ime Matilda.“

„Ali govoriš ti, ali govorim jaz? Čigav je glas?“

„Obadva govoriva.“

„Matilda ji je ime. Bel obraz, bele roke, globoke oči; nedosežna in zmerom dosežena; ideal in priležnica.“

„Dobro si jo opisal.“

Štefan Poljanec je slonel nad njegovim obrazom in je šepetal.

„In zagrnjeno okno —“

„Zmerom zagrnjeno.“

„In slepa starica —“

„Teta Mara, ki pozna Štefana Poljanca že od nekdanj, še iz svoje mladosti, in ki je mislila, da sem jaz ti in da si ti jaz.“

Štefan se je vzdignil in si je oblekel suknjo.

„Še to, Peter Novljan: teta Mara ni slepa. Vedela je natanko, kaj je govorila. In videla te je natanko.“

„Moja stvar je, da ji dokažem zmoto.“

„Ali si že spoznal? Ali misliš uvaževati? Kako pa bi ji drugače dokazal zmoto? Ali že računiš s praktičnimi —?“

„Ne še!“

„To je bil tako dober odgovor, da sam ne veš kako. Ne še! Zdaj še ne! Ampak kmalu! Ne še — je jako dobra beseda. Lahko noč!“

„Hej!“ je zaklical Novljan za njim. „Če že misliš uvaževati, — kaj pa je s tvojimi stvarmi? Čigave so? Zapiši kaj! In kaj naj sporočim ljudem?“

Štefan Poljanec ga je pogledal začuden.

„Tvoje je vendar vse, tvoje, Peter Novljan!“

Zasmejal se je v slovo.

„Tvoje, Peter! Moje stvari, moje telo, moja duša, moja usoda, Matilda in, Peter, in to moje klavrno uvaževanje!“

Potisnil si je klobuk na čelo in je šel.

Noč je bila zunaj.

IX.

Zbogom, Štefan Poljanec, zbogom, Peter Novljan!

Zunaj je bila noč — izgubi se v noč, Štefan Poljanec, kakor si se rodil iz nje! —

Kako lepa prilika mi je dana, da bi ob tem svečanem trenutku zapel svojo poslednjo romantiško pesem! Iz vseh zatišij in kotov mračnih ljubljanskih ulic bi se prikazale plahe, nestalne sence, spremeljale bi v dolgi procesiji svojega brata in proroka, ki se je napotil v smrt. Imenitna noč bi bila in imenitna procesija. V eni sami pesmi, kako gre Štefan Poljanec svojo poslednjo pot, v žalostni pesmi, kako je dočakal svoj veliki petek, ko še cvetne nedelje ni slavil, vse nepoplačano, brezkoristno mučeništvo mnogoštevilnega rodu bi razodel v tej pesmi . . . Izgubi se v noč, zatoni, Štefan Poljanec, brez slave in spomina, brez solza in brez pesmi!

Čemu bi prepeval o fantomu, objokaval senco? — Z dolgimi koraki je hitel človek ob zidu, begoten in plah kakor Ahasver; sključil je bil život kakor pod križem, klobuk je pomaknil globoko na oči; hitel je in če je videl človeka od daleč, se je ognil, zavil v samotnejšo ulico, ali pa se skrila v senco pod vrati. Tam je šumela voda, tam je Ahasver postal ter se naslonil ob leseno ograjo.

„Kaj je res potreba uvaževati praktične razmere?“ je pomislil poslednjikrat.

„Res je potreba, Štefan Poljanec, čisto res!“

Ozrl se je prestrašen, nato se je tiho zasmejal.

„Ali je bil tvoj glas, Peter Novljan, ali je bil moj? Zelo se ti mudi — zgodaj dovolj boš nastopil dediščino, ki je ne boš vesel!“

Skočil je preko ograje in zamolklo je zašumela voda globoko v temi . . .

Morda pa se je zgodilo drugače. Morda je hitel popotnik z dolgimi koraki iz mesta na polje. Morda ni bila noč pusta in temna, trudno speča pod oblaki, morda je bilo nebo svetlo, z belimi zvezdami posuto, tako da popotnik ni bil ironičen ob svoji poslednji uri, temveč sentimentalen. Morda je pokleknil ter poljubil ljubljeno zemljo, predno se je obesil . . .

Tako ali drugače, fantom ostane fantom.

Nekdo mi je očital nekoč, da junaki mojih sentimentalnih tragedij niso živi ljudje, kakor sede v krčmi in pijo za narodov blagor, temveč da so breztelesne sence, ki bi jih nihče ne smatral za ljudi, če bi njih nos ne bil tako natanko opisan. Očitnik ni bil vljuđen, ampak kar se tiče Štefana Poljanca in njegovih bratov, je imel bolj prav, nego si je sam mislil. Poljanec ni le fantom, senca človeka, temveč tudi vse njegovo življenje, kolikor se da govoriti o življenju fantoma, je le senca resničnega življenja; in kakor je vsaka senca karikatura, tako je smešno spačen on sam in je spačeno njegovo življenje. Po cesti hodijo živi ljudje, solnce sije nanje in riše na zidove dolge, smešnopošastne sence, ki poskakujejo kakor clowni od tal do strehe, mahajo z nerodnimi rokami ter se ob oglu nenadoma izgubljajo v nič, iz katerega so bile vstale.

Vsaka karikatura je obenem kritika; to je njeno bistvo in njen pomen; zato je dobro in koristno, da skačejo smešne sence po zidovju, kadar sije solnce in hodijo po cesti resni rodoljubi.

Poznal sem gospoda, o katerem sem zmerom mislil, da je pošten človek, ki nikomur ne škoduje, dasi deluje za domovino. Šla sva po cesti, ko je nenadoma pogledal na tla ter hudo namrgodil obraz.

„Čigava pa je tista senca?“

„Vaša senca je, gospod!“

Od tistega dne me ni več pozdravil, zato ker sem videl nje govo senco. Dobro je torej in koristno, da živi na svetu rod Poljančevih. Poljanec je senca živega človeka, njegova senca in tako tudi njegova karikatura in kritika; njegovo življenje je senca resničnega življenja, včasih cele dobe in generacije: senca in karikatura in kritika.

Ampak vse to ne pomaga nič in fantom ostane fantom, ne živi svojega življenja, senca je, na vse večne čase suženjsko pri-

klenjena na tuje telo. Zato je zelo malovažno in ne zanima nikogar, če se je Štefan Poljanec obesil, ali če je utonil. Pripovedovati bi se dalo o tem žalostnem koncu zelo poetične in genljive stvari, toda bile bi popolnoma nepotrebne; bral sem roman, v katerem je bila nazadnje natanko popisana sedmina po junakovi smrti; mojstrsko je bila popisana, ampak nepotrebna je bila; in tisti junak je bil resničen človek, ne fantom.

Pa je še drug vzrok, zelo imeniten in važen, ki mi brani, da bi se dolgo ukvarjal s poslednjo uro in smrtjo Poljančevo. Kar je za tistim črnim mostom utonilo v noč, ali kar se je zibalo na samotni veji tam zunaj sredi polja, ni bilo drugega nego malovredna lupina; še lupina je bila komaj, samo ime je bilo.

Štefan Poljanec je umrl na način, kakor ga svet že dolgo ni videl in ki je globokega premišljevanja vreden. Obešanje je bila formalnost brez pomena. Brezpomembna formalnost je, če si človek sam ostrže mrtvo kožo, ali če čaka, da mu odpade. Seveda je izprevidel Poljanec, da je zaradi snažnosti bolje, če se sam očisti; samo zaradi snažnosti. Tako je šel in se je očistil; lupina je izginila, izginilo je ime, fantom pa je ostal . . .

Dolgo je še ležal Peter Novljan, strmел je v strop z velikimi očmi in je čakal. Vse njegove misli so bile eno samo vprašanje; zdelo se mu je, da je zapisano z razločnimi črkami na stropu.

„Ali bo storil?“

In strah je rasel v njegovem srcu. Strah, da bi Poljanec omahnil v poslednjem trenutku, povесil glavo ter se vrnil. Vztrepetal je, če je začul od daleč korake v veži, na hodniku.

„Ponižan, osramočen in proseč se bo vrnil . . . nikoli ni imel moči, drugače bi ne bil Štefan Poljanec!“

Vstal je, hodil je po izbi in je nenadoma obstrmel pred ogledalom. Motno in umazano je bilo ogledalo, videl je v njem obraz kakor v veliki daljavi, toda spoznal ga je takoj.

„Ali si ti, ali sem jaz?“

Zazibalo se mu je pred očmi; ves prestrašen, napol v omotici, se je okrenil proti durim. Duri so bile zaprte, nihče ni bil stopil v izbo.

Peter Novljan se je opotekel, omahnil je na posteljo in je skrtil obraz v blazino . . .

Danilo se je, ko se je vzdignil, zelo truden, kakor od dolge poti v viharju in dežju.

„Storil je, kakor je bilo zapisano, uvaževal je . . . in vso žalostno dediščino je zapustil meni! . . . Tudi jaz bom morda uvaževal

nekoč, kako je treba umreti, in tudi jaz bom morda zapustil svojo žalostno dediščino fantu, ki bo delal verze, nosil zakrpane črevlje ter gledal name s ponosnim zaničevanjem . . .“

Stal je pred Poljančevo polico in se je sam nasmehnil svojim mislim.

„V spoznanju je smrt; kaj je bil to že začetek spoznanja in kaj je tako blizu že tudi moje . . . uvaževanje?“

Vzel je s police kup papirjev in je sedel za mizo.

„Daleč je še čas; v njem ni bilo solnca več — še sije v mojem srcu; niso se še ozrle v tla moje oči — še gledajo v zvezde . . .“

Z veliko radovednostjo je listal po Poljančevih papirjih in je bil zmerom bolj začuden in zlovoljen. Nastopiti je hotel dediščino, kakor je bil obljubil in kakor mu je bilo zapisano; vedel je, čutil je globoko v svojem srcu, da je ta dediščina žalostna, da je sprejel ž njo svojo usodo in svoj težki križ, ampak zdelo se mu je, da je vsaj zanimiva. Pričakoval je velikih razodetij, večnih besed, pričakoval je, da se mu odpro na stežaj duri obsojenega, v brezkoristnem mučeništvu izkrvavelega srca, tako da bi v sočutju ob bratovem mučeništvu objokaval tudi svoje trpljenje in svojo prihodnost . . . Listal je dolgo, bral je, naposled je zalučil papirje na tla in je šel.

„Še ob poslednji uri ne more biti živ človek! Ne da bi pogledal skozi okno in da bi vsaj žalostinko zapelo njegovo srce, sedi za mizo, pred smrdečo lučjo, in piše . . . Zmotil si se, Štefan Poljanec . . . ne maram tvoje dediščine . . . nikoli ne bom uvaževal!“

Napotil se je v hišo z zastrtim oknom in ko je prestopil prag, ga je pozdravila Matilda z mehkim, sladkim smehljajem.

Peter je vztrepetal in je molče poljubil ustnice, ki so vabile.

* * *

Po pravici se je razljutil Peter, ko je zalučil na tla Poljančeve papirje. Ne da bi bil opisaval Ahasver svoje doživljaje in izkušnje ter na tak način neizmerno koristil rodu Poljančevih, je napisal dolgo in dolgočasno razpravo „o impresionizmu v noveli“. Po pravici se je razljutil Peter, zraven pa ni pomislil, da bo on sam nekoč, predno bo uvaževal poslednjikrat praktične razmere, napisal svojemu dediču in bratu pusto razpravo „o muziki v modernih verzih“ in da se bo dedič prav tako po pravici razljutil . . .

Zakaj kakor pojde življenje brez prestanka in brez konca po široki cesti v solncu, tako pojdejo sence po zidovju brez prestanka, brez konca, karikatura in kritika živega življenja — breztelesni in kljub svoji breztelesnosti nesrečni fantomi, v nadlego življenju in sebi . . .